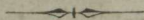
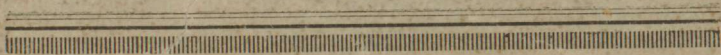
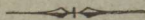

Õiguse riik

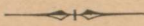

Kirjutanud **K. Hall**

170m

Õiguse riik

Kirjutanud **K. Hall.**

SE 10172

Riigiraamatkoda
56071.9
(21. 5. 41)

Kok. nr. 1/1959.

Kat. o.
20. IV st.
/

321

Tule, unusta kõik mured!
Mata kõik kurbus maha!
Ära karda, et sured!
Need on kõik tühised tülid
ja elu ahela labased lülid,
mis südant sisuta söövad,
asjata haavu lõövad
ja teevad palju, palju paha! . . .
Inimesed on ju niisugused —
seda ma tean!
Selle asemel, et ütelda:
rõõmus olema pean!
Saadavad oma ilusama aja
mööda tühja torinaga;
teevad oma maja
näotu norinaga
pahanduste pesaks
ja tülide tallermaaks;
jätavad südame sööti, kesaks;
elavad väiklases vaenus, pilkavad;
käivad kohut; kadedalt kilkavad;
leivakannikagi kisuvad
üksteiselt ülbelt ära nad . . .
Ei nad seda ju isegi taha . . .
kuuled, ihkavad paremust,
ei salli paha . . .
ütlevad: kui lahti saaks
sellest, mis must,
ülekohus ja häbi,
parema elu läbi! . . .
ütlevad, räägivad, soovivad —
kuid lahti ei saa sest iial nad!
Ja nõnda on selgesti näha,
kui vähe, kui vähe, kui vähe
nad paremaks saavad!
Ja julgusegi kaotavad . . .
On nagu saatus neid survaks:

nad jäävad kurvaks,
nii kurvaks!
Mu Jumal, see üle võiks nutta!
Kas siis keegi,
ei keegi
neile siin appi ei rutta? !
Enam rõõmu! — Oh, ma tahaks,
et mu sulg muutuks sahaks
ja et võiksin, ehk olengi väike,
seda nii suurelt kui päike
taevavõlvile kirjutada,
et üle ilma võiks helendada
kui lõkendav tuleleek:
Elage enama rõõmuga,
elage vähema valuga!
Elage vaenuta, vihata,
ilma imara ihata!
Põlake kurja ja kadedust,
lahkuge kõigest, mis autu ja must!
Ja et elu teid ei rikuks,
tehke ta rõõmsaks ja lustilikuks,
tehke ta taevaandeks,
mitte valuks ja vandeks!
Elage enama rõõmuga,
elage vähema valuga!
Ja kui seda ju teate
ning veel meeles peate:
kannatust, kannatust enam,
küll siis ka elu saab — kenam!

(Cäsar Fleischlen — P. Grünfeldti tõlge.)

Sissejuhatus.

Oleme sattunud ummikusse nii poliitiliselt kui majandusliselt. Oleme viimase paarikümne aasta jooksul mitu riigipööret läbi elanud ja mitmesuguseid valitsusi näinud. Oleme üleelanud tsaristlike isevalitsuse, revolutsiooni, okupatsiooni ja viimaks jõudnud demokraatlike vabariigini.

Rahvas on nõnda tahtnud ja on oma tahtmise täide saatnud. Peaks arvama, et nüüd, kus rahvas ennast riikliselt oma tahtmise järele on korraldanud, nüüd elab rahvas rahus ja õnnes. Kuid meie näeme hoopis vastupidist — tegelemist ja jagelemist on rohkem kui enne, vahest rohkem, kui meie suudame ära kanda.

Ja — ega meil üksinda nõnda ole. Tervest ilmast kuulduv sõnumeid rahvaste mitterahulolemisest riigiga. Targemad inimesed räägivad parlamentarismi kriisist, ilmasõja tagajärgedest jne. Katsutakse seisukorda parandada ehk peasta, nagu öeldakse, mõnel pool diktatuuriga, teisel revolutsiooniga. Kas aga niisuguste abinõudega mingisugust tõsist parandust kätte saadakse, on väga kahtlane.

Aga midagi peab ometi tehtama! Rahvas ei saa enam äraelada ja läheb rahutuks. Üksi Lääne-Euroopa riikides arvatakse 12 — 15 miljonit tööta töelist olevat ja see arv ähvardab lähemas tulevikus ennem suureneda kui väheneda. Põllumajandus on kokku varisemas, vabrikute väravad suletakse üksteise järele raha puudusel, äri-

asutused jäävad pankrotti. Töö ja teenistuse leidmise võimalused vähenevad päev-päevalt. Riigi- ja majandustegelased saavad seisukorra tõsidusest väga hästi aru. Nad peavad kriiside lahendamiseks ühtelugu konverentsisid mitmesuguste nimede all. Üks konverents järgneb teisele. Mõnes riigis seatakse ametisse iseäralised komiteed, kes tööta tööliste küsimust peavad uurima, ehk teiste sõnadega — majanduslisele kriisile lahenduse leidma.

Räägitud on juba palju ja räägitud on väga tarku sõnu, kuid kriis jääb kriisiks. Ühelgi riigi- ja majandustegelasel ei ole niisugust nõiasõna, mis käesoleva kriisi lahendaks.

Näib nii, et käesolevat kriisi riigi- ja majandustegelased üksi omal jõul kuigi rahuldavalt lahendada ei suuda, vaid selle lahendamiseks peavad rahvad oma riigi- ja majandustegelastele appi tõttama.

Praegusel ajal, kus rahvad ennast enam-vähem valitsuse eestkostmise alt vabastanud, on neile avanenud vaba võimalus oma poliitiliste ja majandusliste kriiside lahenduseks otseselt teutseda.

Et rahvad oma poliitilisi ja majanduslikke kriise rahuldavalt võiksid lahendada, peaksid nad koonduma ühisel aatel. Rahvus ja keel ei jõua kuigi pidevalt rahvast koos hoida, küll aga jõuab teda koos hoida ühine aade. Aade, mis praeguse aja rahvaid kõige kindlamalt jõuaks koondada, võib ainult olla: vabadus, sarnasus, vendlus.

Küsimine seisab nüüd selles, kas on inimsoole niisugune aade ilmutatud minevikus, või peab ta uut ilmutust ootama tulevikus?

Et selle üle selgusele jõuda, peame pilku heitma inimsoo ajaloosse ja tähelepanemisele võtma aated, mis rahvaid nende eluteel on tiivustanud, ja kui meie leiame aate, mis osutub tõsiseks vabaduse, sarnasuse ja vendluse aateks, siis tuleb ta puhastada, et ta kõigile ühtlaselt säraks ja kõik temast vaimustatult ühiseks koguks ühineks .

*Oh, ma tahaks,
et mu sulg muutuks sahaks
ja et võiksin ehk olengi väike,
seda nii suurelt kui päike
taevavõlvile kirjutada,
et üle ilma võiks helendada
kui lõkendav tuleleek!
Elage enama rõõmuga,
elage vähema valuga!
Elage vaenuta, vihata,
ilma imara ihata!
Põlake kurja ja kadedust,
lahkuge kõigest, mis autu ja must!*

Inimsoo kultuuri ja tsivilisatsiooni algus ja levinemine.

Piiblis on kirjutatud: Äraneetud on maa sinu pärast, kibuvitsu ja ohakaid peab ta sulle kasvatama — ja oma palehigis pead sa oma leiba süüa kuni sa sured. (1 Moos. 3, 17—19).

Selle sõna kohaselt on inimsugu oma olemasolemise eest ühtelugu pidanud rasket võitlust võitlema.

Inimesel on tema olemasolemiseks tarvis toitu ihukatet ja peavarju. Maa iseenesest seda inimesele ei annud ehk kui andiski, siis õige napilt ja ajutiselt. Et ennast aasta ringi tarviliste ülespidamise ainetega varustada ja ennast ilmastiku mõjude eest kaitsta, selleks pidi inimene ennast tööle rakendama. Kuid mida teha ja kuidas teha?

Esiotsa oli muidugi ütlemata raske midagi teha, ei olnud ju mingisugust tööriista, ei olnud ka kogemusi. «Häda ajab härja kaevu,» ütleb vanasõna. Nälg sundis inimest armutult tagant ja õpetas teda tööd tegema ja tarvilisi riistasid väljamõtlemata. Aegamööda asi edenes ja praegusel ajal on inimene oma ehitatud imekeerulised masinad töö tegemiseks ja kasutab masinate liikumapanemiseks mitmesuguseid looduse jõudusid.

Kõiki neid häid asju, mis inimesele tema ülespidamise saamise nii kergeks teevad, on annud inimsoo kultuur (tuletatud ladinakeelsest sõnast — colere = harima).

Aga inimesele ei ole tema olemasolemiseks mitte üksi süü-juua, ihukatet ja peavarju tarvis, vaid temale on tarvis ka julgeolekut, s. o. et tema elu ei ähvardaks hädaoht ja tema varandus oleks ühiskonna poolt tunnustatud ja kaitstud. Seda võimaldab inimesele tsivilisatsioon (tuletatud ladinakeelsest sõnast (civiles = kodanline, civitas = riik).

Kultuur ja tsivilisatsioon käivad käsikäes — üks täiendab teist.

Kultuur ja tsivilisatsioon on need vägevad abilised, kes inimsoo selle tasapinnani viinud, milleni ta senini jõudnud.

Kui vana inimsugu üldse on, selle kohta ei tea praegune teadus veel täpset vastust anda, niisama ka selle kohta kui vana on inimsoo kultuur ehk millise sündmusega tuleb inimsoo kultuuri algust arvata: kas kõnekeele tekkimisega, esimese tööriista tarvitamisega või tule ülesleidmisega.

Igatahes tuleb arvata, et inimsoo vanadus aukartust äratav on ja kultuuri algusest palju aastatuhandeid möödunud.

Praegusel ajal on ühtelugu kuulda uutest leiutistest ja tööriistad täienevad pea iga päevaga. Reklaam ja kaubandus aitavad kaasa ja nõnda saavad uued tööriistad õige ruttu kõikide rahvaste omaks. Muinasajal ei liikunud asjad nii kiirelt. Kui muinasajal mõni rahvas midagi leiutas, mis tema elatamise abinõusid rikastas, siis jäi see ainult tema teada aastasadasi, võibolla isegi aastatuhandeid. Ei olnud sel ajal rahvaste vahel kaubavahetust ega üldse sõbralikke suhteid. Kokkupuutumine rahvaste vahel juhtus sel ajal enamasti vaenulises mõttes ja sellepärast püüdis iga rahvas oma elatamise abinõusid, oma varandust naabrite eest varjata. Nõnda pidi iga rahvas katsuma iseseisvalt edasi jõuda. Kuid aegade jooksul on siiski kõik rahvad üksteiselt kultuurilisi laene teinud.

Kui meie ajalooliselt hakkame jälgima inimsoo kultuuri, siis leiame, et see ühisest kannust on välja võrsunud.

Meie, näiteks, saime oma praeguse kõrgema kultuuri oma naabritelt, peaaesjalikult sakslastelt; sakslased said selle roomlastelt, roomlased kreeklastelt; kreeklased idamaa rahvastelt.

Kuid iga rahvas töötas saadud laenu omapäraselt ümber, s. o. tegi seda oma loomu ja annete kohaseks, omalt poolt mõnda maha jättes, mõnda juurde lisades. Võtame või näiteks tähekirja. Meie kirjanus tarvitab tähti pea täpselt niisugustena, kui rooma

kirjanikud neid omal ajal välja töötanud ja tarvitanud, meie keele iseäralduste kohaselt mõnda tähte maha jättes, mõnda juurde lisades. Roomlased said tähekirja kreeklastelt, kuid lihtsustasid tähtede kuju ja nimetust tuntavalt. Ajaloo teadete järele said kreeklased tähekirja umbes 1000 a. e. Kr. Vöniikia rahvalt, omalt poolt saadud tähestikku täiendades ja lihtsustades. Kas Vöniikia rahvas ise tähekirja üles leidnud, või ta mõnelt teiselt rahvalt laenanud, ei ole praegu kindlasti teada. Vöniikia, kreeka ja rooma ehk ladina tähestiku järele on kõikide kultuurrahvaste tähestikud kokku seatud, kuid siiski on mõne tähestiku lahkuminek nii suur, et kuidagi ei taha sugulust ära tunda — näiteks vahe kreeka ja slaavi tähestiku vahel, ehkki slaavi tähestik on kreeka tähestiku järele kokku seatud. Viimasel ajal on kuulda, et mitmed kultuurrahvad, kes senini oma erilist tähestikku tarvitanud, selle mahajätavad ja ladina tähestikku tema lihtsuse pärast tarvutama hakkavad.

Praegune inimsoo kõrgem kultuur ei ole siis ühe rahva töö, vaid aasta tuhandate jooksul kogutud paljude rahvaste ühine töövili. Muidugi on mõni rahvas kultuurvarasid võrdlemata* rohkem suurendanud kui mitu teist ühte kokku, kuid laenu on siin iga rahvas teinud.

Meie jälgisime siin tähekirja levinemist kultuurrahvaste seas. Enne tähekirja leiutamist tarvitasid muinasaegsed kultuurrahvad oma mõtete edasiandmiseks ja jäädvustamiseks pildikirja. Pildikirjast arenes baabiloonlaste ja assüürlaste juures ajajooksul kiil- ehk silbikiri. Egiptlased tarvitasid veel hilisema ajani pildikirja lihtsustatud kujul, n. n. hierogliifi kirja nime all. Pildikiri ei olnudki kiri selle sõna meieaegses mõttes, vaid siin püüti teatud piltide kogu läbi mõnda mõtet või sündmust meeles pidada, või jäädvustada, oli siis nii umbes pildi mõistatuse taoline, nagu seda meie ajalehed vahel oma lugejatele mõtteteravuse proovimiseks serveerivad. Pildikirjal oli see viga, et mõ-

nel pildil mitu tähendust oli, mispärast kirjamõtet võis nõnda seletada, kuidas keegi temast aru sai.

Praegu meie koolides tarvitusel olevad ajaloo raamatud algavad Egiptuse, Babilooni ja Assüüria rahvastega, kuid praeguse aja teadus teab seletada, et kõige esimene kultuurahvas on olnud sumerlased. Sumerlaste käest on babiloonlased ja assüürlased nende maa ala võtnud ja ühtlasi ka nende kultuuri ajajooksul omandanud ja ümbertöötanud. Sumerlased on omal ajal olnud õige kõrgel hariduse järjel. Nad on olnud virgad põlluharijad, on kunstlise niisutuse, s. o. kanalite kaudu oma maa viljarikkust nii kõrgele tõstnud, et neil saagid olnud, mis kolmesajakordse ja enama seemne annud.

Sumerlaste juures seisab inimsoo praeguse kultuuri ja tsivilisatsiooni häll. Paljude aastate tuhandate järele, paljude rahvaste poolt ümber töötatult ja täiendatult on ta meie ja teiste nooremate kultuurrahvaste juurde jõudnud.

Kuid meie oleme selle rahva mõtte kõrgusest ja vaimu suuruselt ka otseselt vähekese aimu pärinud — nimelt piibli kaudu. Piibli esimesed mõtte ja pildirikad jutustused on vististi Sumeri rahva vaimuarast pärit. Paabeli torni ehitamise loos on ju otse öeldud, et selle ehitajad olid *sinerlased (sumerlased).

Riigi algus.

1. Moosese raamatus, 4. peatükis 3—17 salmini loeme järgmist: Ja see sündis pärast mitu päeva, et Kain Jehoovale roahvri tõi maa viljast ja Abel see tõi ka oma puduloojuste esimesest sugust ja nende rasvast. Ja Jehoova vaatas Abeli peale ja tema roahvri peale, aga Kaini ja tema roahvri peale ei vaadanud ta mitte. Siis süttis Kaini viha väga põlema ja ta langes ära silmist. Ja Jehoova ütles Kaini vastu: Miks süttib su viha põlema ja mis sa nõnda silmist ära langenu? Eks ole nõnda? Kui sa head teed, siis saad sa andeks, aga kui sa ei tee head, siis

magab patt su ukse ees ja tema himu käib su peale, aga sina pead tema üle valitsema.

Ja Kain rääkis oma venna Abeliga ja see sündis kui nemad väljal olid, siis kippus Kain oma venna Abeli peale ja tappis teda ära. Ja Jehoova ütles Kaini vastu: Kus on su vend Abel? Ja ta ütles: ei ma tea, olen ma oma venna hoidja? Ja Tema ütles: Mis oled sa teinud? Sinu venna vere hääl kisendab minu poole maa pealt. Aga nüüd ära neetud oled sina siit maa pealt, mis oma suud lahti teinud, su venna verd sinu käest vastu võttes. Kui sa harid maad, siis ei pea ta sulle oma rammu mitte enam andma, hulkumas ja põgenemas pead sa maa peal olema. Ja Kain ütles Jehoova vastu: Mu ülekohus on suurem, kui et seda saaks andeks. Vaata, sa oled mind täna ära ajanud siit maalt ja ma pean sinu pale eest varjule minema ja maa peal hulkumas ja põgenemas olema; ja see sünnib, et mind ära tapab igaüks, kes mind leiab. Ja Jehoova ütles temale: See pärast igaüks, kes Kaini ära tapab, selle kätte peab seitse võrra jälle maksetama. Ja Jehoova pani Kainile ühe tähe, et ükski ei pidanud teda maha lööma, kes teda pidi leidma. Ja Kain läks ära Jehoova pale eest ja elas Nodi maal hommiku pool Edenit. Ja Kain sai oma naisega ühte ja see sai käima peale ja tõi Anoki ilmale, ja ta ehitas ühe linna ja pani selle nime oma poja Anoki nime järele.

Selles jutustuses on meile üks tükikene muinas-aegsest pildikirjast ära seletatud. Seda jutustust lähemalt tähele pannes selgub, et see ei ole lihtsa inimese jutustus, vaid suure mõttetarga mõtterikas seletus neist põhjustest, mis sundisid inimest asutama riiki. Lase selle jutustuse sisu veel kord vaimu silmist mööduda.

Vennad elavad kõrvuti. Üks elab jõukalt, teine kehvalt. Kehv hakkab jõuka üle kadedust tundma. Kadedus muutub varsti lausa vihaks. Seal tõstab südametunnistus (Jehoova) häält ja hoiatab: Ei ole hea venna üle kadedust tunda, veel vähem tema vastu

viha kanda (patt magab su ukse ees, aga sina pead ta üle valitsema). Kui Kain Abeliga kokku ei puutuks, siis ehk jõuaks Kain oma viha taltsutada, aga nad juhtuvad välja peal kokku ja et Abel vahest koguni suureline on, siis ei jõua Kain ennast enam pidada, vaid tapab oma venna Abeli ära. Nüüd aga algab südametunnistuse (Jehoova) kohtumõistmine ja Kainile selgub, et ta on mõrtsukas ja et — veri ihkab vere hinda. Nõnda kui tema on inimese tapnud, nõnda võib igaüks teda tappa. Et oma julgeolekut kindlustada ja oma perekonda hädaohtude eest kaitsta, ehitab Kain linna, s. o. asutab riigi. Ta saab väga hätsi aru, et riik on temale õieti needuseks, sest riigi seadused on temal kui kammitsad küljes, peale selle nõuab riik inimese töö viljast suure osa oma ülespidamiseks (maa ei pea sulle oma rammu mitte enam andma), kuid ainult linna müüride (s. o. riigiseaduste) varjul võib Kain julge olla, et keegi teda ära ei tapa. Riigi seadused peavad ka Kaini himud taltsutama, vabatahtlikult ei jõua ta oma himudele vastu hakata (mu ülekohus on suurem kui et seda saaks andeks). Riigiseadused võtavad Kainilt ka vastutuse venna eest oma peale (olen mina oma venna hoidja ?)

Nagu siin ettetoodud muinasaegse mõttetarga piltlikust seletusest selgub, asutas inimene riigi, sest et ta enese himude üle ei tahtnud või arvas mitte jõudvat valitseda ja et oma venna hoidmisest lahti saada. Riik pidi inimesele võimaldama julgeolekut, ühtlasi pidi riik venna eest hoolitsemise inimestelt oma peale võtma.

Heidame nüüd lühidalt pilku riigi ajaloolisele arenemisele, et näha, kui palju inimese lootused riigi suhtes täide läinud.

Riigi arenemine.

Nagu eespool nimetatud, seisis inimsoo praeguse kultuuri häll Vahemere hommikupoolseil kallastel ja esimeseks kultuuri kandjaks oli Sumeri rahvas. Kahjuks on sellest rahvast väga vähe teateid meie ajani

säilinud. Niipalju on teada, et see rahvas Eufрати ja Tii-grise jõgede keskmise ja alumise jooksu maadel (Sine-ari orus) on asunud ja ennast peaasjalikult põlluhari-misest elatnud. Maapind olnud seal sel ajal väga vil-jasigitav ja elanikkude virkuse läbi veel tõstetud, olla seal põlluharimine ennast väga rikkalikult tasunud.

Kuid see maa rikkus ja rahva jõukas elujärg är-ritas naabri rahvaste saagiiha. Sumerlaste õnnetuseks ei olnud nende riigil vastu Araabia kõrvet ühtegi loo-mulikku kaitset. Sealtpoolt küljest tungisid kõrbe su-guharud, metsikud semisugu rahvad seni peale, kuni Sumeri rahva kaitsejõud nõrkesid ja riigivõim võõ-raste kätte läks. Rahvariismed jäid vahest küll maale ja segasid ennast ajajooksul võitjatega, kuid võttis aega enne kui tõusis uus kultuurivõimeline rahvas. Muidugi ei saanud ka võitja rahvas kuigi kaua rabus oma võidu-vilja maitsta, vaid pidi nii mõnigi kord kõike oma jõudu kokkuvõtma, et ennast uute pealetungijate vastu kaitsta. Võitlus voogas maaperemehe seisukoha pä-rast ühtelugu edasi. Kulus vahest aastasadasid, võib-olla koguni aastatuhandeid, enne kui võitjad end täiesti maa peremehed tundsid olevat ja saanud kultuuriva-rasid omapäraselt ümbertöötama ja neid kasvatama jõudsid hakata. Igatahes on semisugu rahvastel, babi-loonlastel ja assürlastel, kes sumerlaste maaalale oma riigid asutasid, suured teened inimsoo kultuuri loos juba selles, et nad sumerlaste kultuuri mitte ära ei hävi-tanud, vaid alal hoidsid. Teadusemehed, kes selleaeg-seid olusid on uurinud, tunnistavad, et pärastised Ba-bilooni ja Assüüria kuningad olla sumerlaste kultuuri vastu suurt lugupidamist avaldanud. Oma riikisid on nad püüdnud sumerlaste eeskujul korraldada, kasuta-des sealjuures sumerlaste riigiseaduseid. Et neil aga ühtelugu naabrite pealetungimiste all kannatada tuli, siis katsusid nad enestele rahu muretseda sellega, et püüdsid naabrirahvaid oma valitsuse alla heita ja neid ümberrahvustada.

Seda püüdsid nad sellega läbiviia, et mõnda ku-ningriiki või rahvast alla heites, nad viisid mõne jao

elanikkudest, enamasti ülematest kihtidest, omale maale asuma ja saatsid oma rahva seast uusi asunikke võidetud rahva sekka. Riigi mõttes, nagu teame, ei annud see politika tulemusi, küll oli ta aga hea abinõu kultuuri levitamiseks rahvaste seas.

Sumerlaste aade oli olnud riik rahvuslistes piirides. Babiloonlaste ja assüürlaste aade oli suur- ehk nõndanimetatud ilmariik. Babilooni kuningatel läkski viimaks korda suurriiki asutada, heites oma alla kõiki ümberkaudseid rahvaid. See suurriik ei püsinud kaua. Naabrusest, Iraani kiltmaalt, tuli äravõitja Persia kuninga Kiiruse (Piiblis nimetatud Kores) isikus. Kiirus ja tema järeltulijad laiendasid riigi piirisid üle terve Ees-Aasia kuni Egea mereni, võttes oma alla ka Ees-Aasia rannamail asuvad kreeklaste asundused. Sealt said alguse Persia-Kreeka sõjad, mis viisid Persia riigi hävinemisele.

Kreeka rahva asukoht oli Euroopa manneril, Peloponeesuse poolsaarel ja ümbruses olevatel saartel. Maa oli mägiline ja vähesigitav, ei jõudnud siis rahvast kuigi hästi toita. Mere lähedus meelitas kreeklasi meresõidule ja kauplemisele. Mere kaudu puutusid nad idamaade kultuurrahvastega kokku ja võtsid neilt mõndagi laenu. Kauplemine tegi nad rikkaks ja oma rikkust kasutasid nad kultuuri varade loomiseks. Kreeklaste ärgas vaim on inimsoo kultuuri varandusi õige tuntavalt suurendanud. Kuid riigi mõte nende juures ei edenenu. Kõige oma kõrge kultuuri peale vaatamata ei jõudnud nad ühist rahvuslist riiki asutada. Metsikult Makedoonia maalt tuli noor kuningas Aleksander ja heitis neid kerge vaevaga oma valitsuse alla. Sellega ei olnud noore kuninga auahnus veel täidetud. Oma auahnuse täitmiseks kasutas ta osavasti kreeklaste vana vaenu perslaste vastu. Ta jõudis hõlpsasti kreeklased perslaste vastu üleskihutada, ühendas neid oma makedoonlastega ja asus Persia suurriigiga sõjajalale.

Paariaastase heitluse järele oligi Persia suurriik hävinenud ja asemele saanud Kreeka-Makedoonia suurriik.

See suurriik püsis õieti lühikest aega, kõigest mõne aasta. Aleksandri varase surma järele jagunes tema riik õige paljudeks iseseisvateks riikideks, millest tähtsamad olid: Egiptus, Süüria, Pergamo ja Kreeka-Makedoonia. Need riigid hakkasid omavahel võimu pärast võitlema. Iseäranis sagedaid sõdasid pidasid üksteise vastu Süüria ja Egiptuse kuningad. Kui nad ennast vastastikku ära väsitanud ja nõrgaks teinud, siis langesid nad üksteise järele vaheajal vägevaks saanud Roomariigi saagiks.

Rooma riik sai oma alguse Kesk-Itaalias, Tiiberi jõe suu ligidal asuvast karjaste asundusest. Vana jutu järele oli Rooma asutaja keegi Roomuluse nimeline isik.

Esiotsa oli Roomas, nagu selajal enamasti igal pool, kuninga võim valitsemas. Kuningate seas olid mõned õige tublid valitsejad ja veel suuremad sõjamehed. Õnnelikkude sõdade läbi ei kinnitanud nad mitte üksi Rooma vabadust ja iseseisvust, vaid sundisid varsti mõned naabrilinnad ja rahvad Rooma ülemvõimu alla.

Kui aga kuningas oma isiklist võimu rahva üle suurendada püüdis ja tema perekonna liikmed rahvale ülekohut tegid, kihutasid vabadust armastajad roomlased oma kuninga ühes tema perekonnaga minema ja seadsid oma juures vabariiklise korra sisse.

Vabariigi juhtivaks asutuseks sai senat, mille liikmeteks vanemad kodanikud (senatorid) olid, kuna ametnikkude valimised ja muud üldtähtsusega asjad terve rahva otsustada olid, kes oma koosolekud turuplatsil (forumil) ära pidas.

Varsti pidi noor vabariik oma olemasolemise eest võitlusesse aetuma. Äraetud kuningas ässitas naabrite kuningaid oma isamaa vastu sõdima. Need sõjad lõppesid Roomale õnnelikult. Uue vabariigi seisukord sai kindlamaks.

Nüüd hakkas Room omalt poolt peale tungima ja mõne aja pärast ei olnud mitte üksi terve Itaalia alla heidetud, vaid võidurikkad Rooma leegionid tungisid isegi väljaspoole Itaaliat: Põhja-Afrikasse, Lõuna-

Prantsusmaale (Galliasse) ja Hispaaniasse. Nende sõdade ajal oli Rooma seisukord nii mõnigi kord äärmiselt hädaohtlik, nii ütelda, noatera peal, aga senat ja rahvas ei kaotanud millalgi oma pead, vaid külma rahuga otsiti ja leiti abinõud, mis Rooma hädaohtudest välja viisid.

Rooma senat ja rahvas mõistsid asja etteotsa anderikkaid ja osavaid mehi valida; Rooma senat ja rahvas mõistsid ka oma anderikkaid kaaskodanikke austada ja neile nende teenete kohast tasu anda. See asjaolu vaimustas kodanikke ja tõstis nende isamaa armastuse (patriotismi) kõige kõrgemale tipule. Isamaa suuruseks ja kuulsuseks kaasa töötada peeti auasjaks, isamaa eest võitluses langeda peeti kõige kõrgemaks õnneks.

Rooma kodanikkude eluviis esiotsa oli lihtne ja kombed karsked. Töötegemist ei häbenetud, vaid peeti auasjaks. Rahu ajal tegi iga kodanik oma kodus tööd ja juhtis oma majapidamist. Ametisse valimise juures ei vaadatud selle peale, mis tööd keegi oma eralusel tegi, vaid ainult selle peale, kuipalju mees üldsusele võib kasu saata. Tuli ette, et adra tagant mees kõrgema võimu juurde riigis asus ja oma ameti aja ärateeninud, jälle adra taha läks.

Kõige korralduste juures vaadati vanas Roomas piinlikult selle peale, kas ja kuidas ta oma otstarvet täidab. Sellepärast on vana rooma korraldused ja seadused mitmesugu asjas niisugusele täiusele jõudnud, et nad veel praeguse põlve riikidele eeskuju pakuvad.

Eespool nimetatud kodanikkude lihtsad kombed, karske eluviis ja otstarbekohased riiklikud korraldused tegid Rooma äravõitmata tugevaks, nad olid selleks tõuke jõuks, mis Rooma võidust võitu viis. Aga — »süües kasvab isu« ja — »suurtükk ajab suu lõhki.« Need mõlemad vanarahva sõnad on Rooma juures täht-tähelt täide läinud.

Oma võimu tundes, leiti omal ajal Roomas, et naabririigid ja -rahvad Rooma võimu küllalt ei austa,

Rooma huvimid küllalt tähele ei pane, sellepärast tuleb neid karistada.

Nõnda järgnes sõda sõjale ja ikka laiemale venisid Rooma piirid ja huvid. Ikka ja jälle leiti tarviline olevat seda ehk teist riiki hävitada ja rahvast Rooma valitsuse alla heita. Rahvad riisuti paljaks ja sunniti suurt sõjakahju maksu (kontributsiooni) maksma, muist rahvast tehti ka orjadeks. Määratu suured varandused veeti Rooma kokku.

Nõnda kuidas rikkus enne teistele võidurikastele rahvastele hukatuseks oli saanud, nõnda ähvardas ta nüüd ka Roomale hukatuseks saada. Rikkaks saades, kadusid Rooma kodanikkudel nende endised kained ja karsked eluviisid ja töökus. Logelemine ühes prassimisega ja muud kõlvatused hakkasid juurt võtma. Senat aru saades, et kodanikkude kombeline kõlvatus riigile hädaohlikuks võib saada, hakkas kommete paranduseks abinõusid otsima. Kodanikkude kombelise elu üle järelevalvateks seati tsensorid, kellele erakorralised volitused anti kõiki kombe vastu eksijaid vastutusele võtta. Esiotsa — kui tsensori ametisse veel vana Rooma vaadetega mehi oli valida, avaldas see amet kodanikkude kombelise elu peale oma jagu mõju. Mõne aja pärast aga kaotas see amet kodanikkude kohta igasuguse mõju.

Vaheajal olid Rooma võidurikkad sõjaväed uusi maid ja rahvaid alla heitnud. Kreeka-Makedoonia, Väike-Aasia, osalt Süüria. Riigid, mis veel päris alla heidetud ei olnud, olid Rooma maksu alusteks tehtud. Uued rikkuse jõed voolasid Rooma kokku ja see asjaolu ei jätnud oma mõju Rooma kodanikkude kombelise elu peale avaldamata.

Iseäralist mõju roomlaste kombelise elu peale avaldasid kreeka haritlased, niinimetatud sophistid (targutajad).

Kreeka rahvas oli vanaaja rahvaste seas üks kõige rohkem haritud rahvastest. Nagu eespool nimetatud, olid nad agarad meresõitjad ja kaupmehed. Kauplemise läbi rikkaks saades hakkasid nad hoogsalt

teadust ja kunsti harrastama ja on iseäranis kujutavas kunstis niisugusele kõrgusele jõudnud, et nad veel praeguse aja kujuritele ideaaliks on. Ka mitmesugustes muudes kunsti- ja teaduseharudes, nagu: ajaloo kirjanduses, draamas, mõttetarkuses, arstiteaduses, matemaatikas jne. on vanad kreeklased tähelepanemise väärt mälestusi järele jätnud. Kreeka rahval oli kord oma hiilgeaeg olnud, kus ta mitte üksi Persia ilma riigi jõule ei julgenud trotsivalt vastu astuda, vaid teda isegi rahu tegemisele sundida jõudis.

Nagu igale rahvale tõusu järele langus tulnud, nõnda tuli ka kreeklastele ja nende haridusele. Rikkus ja haridus saatis kreeklased maistmisele ja maistmine hävitas aususe ja muud head kombed. Hilisema aja Kreeka haritlased tundsid huvi ainult veel kõnekunsti (retoorika) ja targutamise kunsti (sophistika) vastu. Need olid kunstid, mille abil kõige hõlpsamini võimalik oli rahvahulkade poolehoidu, lugupidamist ja sellega ühes asjalikku tulu võita. Kõnelemise juures ei pandud rõhku sisutuumakuse, või tõe peale, vaid püüti sõnade mulina, hääle kõla, keballiigutuste ja kõiksugu muu võtetega kuulajaid oma mõju alla saada. Kreeklaste usulik — kõlbline elu oli viimasel ajal pea nullini langenud.

Rikkad roomlased pidasid omale auasjaks mõnda haritud kreeklast orjaks pidada, kes neile toitu valmistasid, neid laua juures teenisid ja nende lapsi õpetasid. Kreeka haritlaste mõjul peenenesid roomlaste kombed, nende hariduse tasapind tõusis hoogsalt, ühtlasi tõusis aga ka maistmise himu ja see andis uut hoogu kommete langemisele. Abielu puhtus, mille rikkumise pärast omal ajal kuninga valitsus kukutati, oli nüüd harulduseks saanud. Enamasti ei astutudki abielusse ja kuigi abikaasade nime all koos elati, siis ei keelatud kumbki pool teise poolele oma erahuvisid taga ajamast. Prassimine, varaahnus ja auahnus ei tunnud piirisid. Kui endise Rooma kodanikud valmis olid isamaa altarile kõik ohvriks tooma, mis olemas oli, siis nüüdsed katsusid isamaa käest nii palju oma kätte

kiskuda kui vähegi võimalik. Kui endised kodanikud isamaa võimu ja kuulsust kõige ülemaks asjaks pidasid, siis nüüdsed vaatasid, kuidas saaks oma võimu ja kuulsust kasvatada ehk koguni, kuidas saaks ülemat võimu riigis oma kätte haarata. Ainult see sünnitas peavalu kuidas asjaga hakkama saada. Mehi oli palju, kes kõik ühe ja sellesama eesmärgi poole püüdsid, kes piinliku hoolega selle järele valvasid, et teine mitte ette ei jõuaks. Nõnda oli väga raske ülemat võimu kätte saada.

Viimaks leiti ometi abinõu. Mis üksikult võimata, see mitmekesi võimalik. Kolm oma aja kuulsamad meest: Pompejus, Krassus ja Julius Caesar tegid oma vahel n. n. kolmemehe lepingu (triumvivat), milles Rooma riigi maad oma mõjukondadeks jagasid ja töötasid üksteise tegevust tema mõjukonnas mitte segada — muidugi selle tagamõttega, et parajal juhtumisel lepinglast kõrvaldada. Nõnda ka sündis. Kui Caesar Gallias (Prantsusmaal), mis ta oma mõjukonnaks saanud, omale hästi õpetatud, sõnakuuleliku sõjaväe oli asutanud, siis algs ta Pompejuse vastu sõda. Mõne lahingu järele oli Pompejus võidetud, ta ise äraandjate käte läbi tapetud. Krassus oli juba varemalt oma varaahnuse ohvrik langenud. Caesar oligi ainuvalitsejaks saanud Roomas. Aga veel oli Roomas vabariiklikel korral poolehoidjaid, ei olnud veel unustatud vabariigi endised hiilgeajad. Leidus salkkond mehi, kes salavande seltsiks kokku heitsid ja Caesari ära tapsid. Aga vabariiklist korda ei jõudnud nad selle jälelda teoga enam peasta. Vabariikline kord oli juba langemiseks küps. Tõusis uus kolmemehe leping (triumvivat). Selle uue lepingu osalisteks olid: tapetud Caesari sõber Antonius, tema õepoeg ja pärija Octavianus ja tema endine ratsaväe pealik Lepidus. Lepingu eesmärk seesama, mis endiselgi olnud. Varsti tõusiski sõda Antoniuse ja Octavianuse vahel, milles Antonius kaotas ja surma sai. Lepidus oli tähtsuseta isik ja jäi iseenesest kõrvale. Octavianus sai nüüd Roomas ainuvalitsejaks. Senat andis talle nimeks:

Augustus. Selle nime all tuntakse teda kui Rooma esimest keisrit.

Augustus oli hästi haritud mees ja oma jagu osav valitseja. Rooma väliseks hiilguses suutis ta nii mõndagi korda saata, nõnda et tema aeg »Rooma kuldseks ajaks« nimetatakse, aga kõlbline langemine oli Roomas juba sedavõrd edenenu, et Augustus selle poolest mingit parandust korda saata ei suutnud. Suur võim ja rikkus olid Roomale hukatuse toojateks saanud. Ülemad »kümme tuhat« olid kõik varandused oma kätte kiskunud ja elasid hirmsas prassimises ja lihahimude tagaajamises. Tundide viisi küllitati laua ääres ja õgiti roogasid, mis targad kokad iial valmistada mõistsid ja kui enam sisse ei läinud, siis pisteti sõrmed kurku — vana väljasaatmiseks, et uuesti söömise ja joomise lõbu maitsta võiks. Allaheidetud rahva viletsusest rääkimata, oli isegi Rooma linnas sadatuhandeid täieõiguslisi riigikodanikke, kellel ei olnud mingit varandust, ega sagedasti ka leivapalagi. Tööd teha nad ei tahtnud. Töö tegemist pidasid nad enestele, kui maailma äravõitjate järehtlilijatele, maailma valitseva Rooma kodanikkudele, häbi asjaks. Süüa aga tahtis iga mees ja mitte üksi süüa, vaid ka lõbu. Seda kõike pidi valitsus andma. »Leiba ja lõbu« (panem et circenses) oli igapäevane kisa pärastises Roomas. Usulik kõlblus oli Rooma riigis viimasel ajal ikka enam ja enam langenud.

Roomlased olid targad politika mehed. Nad tahtsid kõiki allaheidetud rahvaid oma riigile ustavaks teha. Selleks võeti nende jumalad Rooma jumalate hulka. Nõnda kogus lõppude-lõpuks Rooma määratu hulk jumalaid kokku. Nendele ehitati kõigile templid. Augustus laskis omal ajal 14 templit Rooma ehitada, muude seas Pantheoni (kõikide jumalate templi). Jumalateauks peeti pidulikku jumalateenistusi, millest rahvas ja nimelt ametnikud kohustatud olid osa võtma. Iga keiser sai juba oma eluajal jumalaks. Kahjuks aga said

need jumalateenistused paljaks tembutuseks, sest jumalaid ei uskunud keegi.

Et sotsiaalne ülekobus suureks oli läinud ja rahvas usu jumalatesse kaotanud, siis ei olnud ime, et ta enesele meelelistest lõbudest uimastust otsis. Aga kui joovastus möödus, tuli ahastus. Ajaloo teadlased kirjutavad pea ühemeelselt selle aja kohta: Inimsugu käis oma teed vaimuväljal kahtlaselt, tihti lootuseta; ta otsis ja püüdis troosti igalt poolt — küll loodusest, nõiausust ja mõttetarkusest, aga asjata. Tungivalt igatseti uut ja paremat.

Rooma riigis ehitusega oli inimlik riigi ehitusevõime, nõnda ütelda, oma täiuse tipule jõudnud. Riigi piiridesse olid koondatud kõik Vahemere ümbruse rahvad. Rooma riigi piir algas Persia lahest ja ulatas kuni Herkulese sammasteni (Gibraltari kitsus — mille taga kreeklased omal ajal arvasid maailma otsa olevat) s. o. Rooma riigi piirid ulatasid üle selleaegse tuntud maailma. Riik oli jagatud administratiivselt vähematesse üksustesse, provintsidesse, millede valitsus täpselt korraldatud. Iga provintsi valitsuse eesotsas seisis keisri asemikuna maavalitseja, kelle all palju kõiksugu ametnikke. Terve riigi eesotsas seisis keiser, kelle kätte kõik valitsuse harud kokku käisid. Provintsidega läbikäimiseks olid head läbikäigu teed ehitatud, postivedu väga hästi korraldatud, elanikkude toidluse olud korralikud, juurdevedu kindlustatud.

Välispidi näitas kõik kõige paremas korras olema. Kuid seespidiselt oli asi tõesti halb. Seadused olid ju head, aga viga oli selles, et keegi ei tunnistanud neid enese üle maksvaks, vaid need olid ainult teiste tarvis olemas. Ajajooksul olid mõned Rooma sugukonnad mõistnud omale suured varandused koguda ja ka riigi ametid ja teenistused omale kindlustada. Teised olid kõigist ilma jäänud. Üks elas külluses, teine näljas. Igaüks püüdis aga külluse otsa saada, et maitsta, mis maitsta annab. Et külluse otsa saada võis kõige hõlpsamalt keisri läbi, siis kogunes tema ümber ilalakkujate kari, kellelt igaüks omale midagi

välja meelitada püüdis. Kui keiser juhtus heas tujus olema, ega ta siis keelanud; Roomal oli ju provintsi-
sid palju ja sealt võis igamees võtta, mis võtta andis. Maavalitseja koha andmine oli keisri võimuses, ja seda võimust tarvitas ta ohtralt oma sõprade kasuks. Iga natukese aja pärast vallandati endine maavalitseja ja saadeti uus asemele. Kui nüüd keegi Roomas, keisri ümbruses elades oma varanduse kõik läbi prassinud ja keisri armust juhtus maavalitseja koha saama, siis ilmus ta sinna kõige oma sugukonnaga, sõprade ja tuttavatega. Häda siis provintsielanikkudele. Maavalitseja trobikond hakkas elanikelt mahla välja pigistama, mis pigistada andis. Riigikassale tuli muidugi teatud maks maksta. Peale selle pidi iga mees katsuma omale lühikese aja jooksul varandust koguda, sest teadmata oli kui kaua keisri arm kestab. Nõnda nõõriti elanikke kõiksuguste võtetega. Elanikkude julgeoleku kaitseks olid ju seadused olemas, aga ülemus ei pidanud neid oma kohta maksvaks. Kui meie veel ametnikkude ülekohtu juurde arvame sagedased kodusõjad, mis vabariigi viimastel aegadel võimuhaarajate vahel olid tõusnud, massilised tapmised (Proscriptiones), keisririigi algusel, sagedased mässud, siis võime umbes aimata, missugune Rooma kodanikkude meeoleolu oli. Nende riik, mille ülesehitamiseks nende esivanemad nii hoolega töötanud, mille heaks nad valmis olnud kõik ohverdama, ei teinud neile kuigi palju rõõmu. Hingelist troosti ei olnud kuskilt saada, sest usk esivanemate jumalatesse oli kadunud.

»Tungivalt igatseti uut ja paremat!«

Õiguse riigile pannakse nurgakivi.

Luka evangeeliumis 2. peat. 1—20 salmini loeme järgmist: Aga see sündis neil päivil, et sõna keisrist Augustusest välja läks, et kõik maailm pidi üleskirjutatud saama (seesinane kirjutus sündis enne, kui Kirenius Süüria maa üle valitseja oli). Ja kõik läksid en-

did laskma üles kirjutada, igatks oma linna. Siis läks ka Joosep Kalilea maalt Naatsareti linnast üles Juuda maale Taaveti linna, mis hüütakse Petlemmaks, seepärast et ta oli Taaveti soost ja pärismaalt, et ta ennast pidi laskma üleskirjutada, Maria, oma kiblatud naisega, kes oli käima peal. Aga see sündis kui nemad seal olid, sai aeg täis, et ta pidi maha saama. Ja tema tõi oma esimese poja ilmale ja mähkis teda ja pani ta sõime, sest neil ep olnud muud aset majas. Ja seal samas väljal olid karjased õitses ja hoidsid öösel oma karja. Ja vaata, Issanda ingel seisis nende juures, ja Issanda au paistis nende ümber, ja nemad kartsid väga. Ja ingel ütles neile: Ärge kartke, sest vaata, ma kuulutan teile suurt rõõmu, mis kõige rahvale peab saama, sest teile on täna Taaveti linnas Önnistegija sündinud, kes on Issand Kristus. Ja see olgu teile täheks. Teie leiata lapse mähitud ja sõimes magavat. Ja äkitselt oli ingligna taeva sõjaväe hulk, need kiitsid Jumalat ja ütlesid: Au olgu Jumalale kõrges ja maa peal rahu, inimestest hea meel. Ja see sündis, kui inglid nende juurest said ära läinud taevasse, siis ütlesid karjased üksteise vastu: Et läki nüüd Petlemma ja vaadakem seda asja, mis on sündinud, mis Issand meile on teada annud. Ja nemad tulid rutusti ja leidsid Maria ja Joosepi ja lapsukese sõimes magavat. Aga kui nemad said näinud, laotasid nemad asja laiale, mis neile sest lapsukesest oli räägitud, ja kõik kes seda kuulsid, panid seda imeks, mis karjastest neile oli räägitud. Aga Maria pidas kõik need sõnad meeles ja mõtles nende peale omas südames. Ja karjased läksid tagasi, austasid ja kiitsid Jumalat kõige eest mis nemad olid kuulnud ja näinud. nõnda kui neile oli öeldud.

Öiguse riigi kuningas oli sündinud, tema valituse eeskava (deklaratsioon) avaldatud: Au olgu jumalale kõrges ja maa peal rahu, inimestest hea meel!

Inimsugu käis oma rada endist viisi, tülpinult, vaimu poolest kahtlaselt. Tungivalt igatseti uut ja paremat!

Tubli keiser Augustus oli vahe peal ära surnud, tema asemele tige Tibeerius keisritroonile tõusnud. Õiguseriigi kuningas ei astunud veel niipea välja. Ta pidi kasvama pikkuses ja tarkuses ja armus Jumala ja inimeste juures. Õiguseriik ei ole nii kerge ehitada, kui vägivallariik, milleks endisel ajal jätkus mõnest tuhandest tublist mehest. Õiguseriigi ehitamise juures ei saa mõõka tarvitada, sest siin ei ole sõdida vürstide ja sõjavägede vastu, vaid iseene vastu ja see võitlus on kõige raskem võitlus. Selle võitluse pidi õiguseriigi kuningas iseene juures kõige pealt läbi tegema (vaata Mat. ev. 4, 1—11). Ta pidi enese juures ära võitma naisest sündimisel päritud inimliku loomuse ja kõigiti oma taevase Isa sarnaseks saama, temale alludes kõigis; temale sõnavõtlikuks saama surmani — pealegi risti surmani. (Inimesepoeg ei olegi tulnud ennast laskma teenida, vaid ise teenima ja andma oma hinge lunastamise hinnaks mitme eest. Mark. 10, 45).

Kui siis õiguseriigi kuningas kõike seda tundma oli õppinud, kui ta tundis ennast oma taevase Isaga täiesti üks olevat, siis algas ta rünnakut õiguseriigi üles ehitamiseks. Abilisteks ei kutsunud ta omale ei vürstisid, ega väejuhtisid, ei kogunud omale suurt sõjaväge, vaid valis omale abilisteks 12 Kalilea maa kalameest, kes tema juhatusel pidid hakkama kalade asemel inimesi püüdma.

Vägivallariik asutati sõjaväega ja peeti sõjaväe abil ülal. Õiguseriik saab tõe õpetusega asutatud ja seisab tõe najal üleval. Sellepärast hakkas õiguseriigi kuningas rahvast õpetama. Enne oli rahvale õpetatud Jumalast, et ta oma rahva ülekohtu pärast hirmus vihane ja teda tuleb ohvritega lepitada. Ohverdamiste, ehk nii nimetatud jumalateenistuste juures aga peab teatud kombeid täitma, missugust saladust ainult preestrid tundsid ja sellega õieti täita võisid. Kes lihtrahva seast otseselt Jumalale ligineda julges, seda nuhtles ta surmaga. Õiguseriigi kuningas õpetas: Jumal on õiglane ja armuline isa kõigile ini-

mestele, kõigile rahvastele, kes päikese laseb paista — õiglaste ja ülekohtuste peale ja vihma sadada õiglaste ja ülekohtuste üle. Inimestel ei ole tarvis liialt muretseda oma peatoiduse, ega muude elutarvete pärast, seda kõike annab Jumal omastele. Aga inimene peab Jumalat armastama kõigest omast südamest, hingest, meelest ja väest. Nõudke esite jumalariiki ja tema õigust, siis seda kõike peab teile pealegi antama. Kes Jumalat kummardavad, need peavad teda kummardama tões ja vaimus. (Loe evangeeliumisid)

Enne oli rahvale õpetatud: Tehke head oma sõpradele, makske kätte oma vaenlastele. Silm silma vastu, hammas hamba vastu.

Õiguseriigi kuningas õpetas: Armastage oma vihamehi; õnnistage neid, kes teid äravannuvad; tehke head neile, kes teid vihkavad ja paluge nende eest, kes teile liiga teevad ja teid tagakiusavad — et teie võiksite saada oma isa lapsiks, kes taevas on. Kõik, mis teie nüüd tahate, et inimesed teile peavad tegema, seda tehke teie neile. Mis sa pinda näed oma venna silmas, aga palki omas silmas ei pane sa tähele. Puud tuntakse tema viljast: See ei ole hea puu, mis paha vilja kannab, ega paha puu, mis head vilja kannab. Kibuvitsust ei nopita viigimarju, ega ohakaist lõigata viinamarja kobaraid. Hea inimene toob head välja oma südame heast varandusest, kuri inimene toob kurja välja oma südame kurjast varandusest, sest millest süda täis, sellest räägib suu. Nõnda õpetas õiguseriigi kuningas rahvast.

Evangelist Matteus kirjutab: Kui Jeesus needsinatsed kõned oli lõpetanud, ehmatas rahvas tema õpetuse pärast, sest tema õpetas neid kui see, kellel meeleväld oli, ja mitte nõnda kui kirjatundjad. (Matt. 7, 28, 29.)

Jah — rahvas ehmatas heameelepärast, aru saades, et koidab uus päev, et on algamas aeg, mida igatsedes oodanud inimesed põlv põlve järele aastatuhanded läbi. Rahvas ehmatas rõõmu pärast, aga kirjatundjad ja muud rahvamehed ehmatasid hirmu pä-

rast, sest nad said aru, et nende kari käest ära läheb, ja seda karja oli ometi olnud nii hea pügada ja tema villast võis õieti lahedasti elada. Ei või lasta sündida, et kari käest ära läheb. Rahvameeste kasud on ju terve rahva kasud. Jeesus tuleb ära hukata (loe Joh. ev. 11, 49, 50), ja neil läkski korda õiguseriigi kuningat ristipuu peale saata, sest nad olid ju rahvamehed ja väga osavad politikamehed. Kuid õiguseriigi aade ei võinud saada ära hävitatud. Jeesuse jüngrid hakkasid suure julguse ja hoolega Jeesuse algatud armuõpetust kuulutama ja õiguseriigi kodanikkude arv kasvav igapäevaga. Nüüd pöördus rahva ülemate viha jüngrite vastu ja neid veeti kohtu ette. Ünneks juhtus kohtuvanemate seas olema üks selgema vaadetega mees — Kamaaliel, kes ütles: Jätke need inimesed rahule ja laske neid minna; sest kui seesinane nõu ja seesinane töö on inimestest, siis läheb see tühja, aga kui see Jumalast on, siis teie ei või seda mitte tühjaks teha, et teid ei leita Jumala vastu panevat (Apost. t. 5, 34—39.)

See õpetus ei olnud inimestest, vaid tal oli jumalik algus ja sellepärast ei võinud ta tühja minna. Kahjuks hakkasid inimesed õige varsti teda oma tarkusega segama. Kuni jüngrid elasid, kaitsesid nad hoolega õiget õpetust, aga pärast nende surma võtsid väärdõpetused ikka rohkem maad. Jeesuse järelkäijad olid ühinenud kogudusteks. Kogudustes tahtsid paljud juhtivat osa etendada ja lasksid oma tarkust paista. Jeesuse õpetuse varju all tõusis uus valitsus — vaimulikkude valitsus (hierarchia). Segadus läks kogudustes ikka suuremaks, hakati pidama koguduste üldkoosolekuid, kus viimaks suuremal osal kogudustest korda läks ühiste juhtnõõride üle kokku leppida. Vähem osa käis kangekaelselt oma iserada. Umbes kolmsada aastat pärast Kristust oli tema õpetus nõnda nimetatud kristliku kiriku õpetuseks välja arenenud ja see, olles ise võimetu õiguseriiki üles ehitama — ühines vägivallariigiga ehk nõnda nimetatud ilmalikuriigiga.

Ilmalikuriigi varju all ei lõppenud koguduste tülid. Koguduste vanemad ehk nõnda nimetatud piiskopid püüdsid üksteise võidu oma tähtsust tõsta ja oma võimupiirisid laiendada. Viimaks hakkasid teiste seas tähtsamaks saama Rooma piiskopp, keda paavstiks nimetati ja Konstantinopoli piiskopp, keda patriarchiks nimetati. Esiotsa pidasid need mõlemad ametimehed oma vahel rahu ja lasksid üksteist talitada, kuidas keegi heaks arvas, aga viimaks ei jõudnud nad enam kokku leppida ja läksid lahku üksteist vastastikku kiriku vande alla pannes. (Selle vande all on nad praegugi veel.) Piiskoppide lahku mineku tagajärjel jagunes kristlik kirik kaheks: Homnikumaa ja Öhtumaa kirikuks. Mõlemad kirikud kiitsid ennast ainuõigeks, mõlemad hooplesid sellega, et Kristus nende nurgakivi on.

Kuna Homnikumaa kirikul puudus võimalus võimu püüeteks, vaibus ta ise enesesse, sest Ida-Rooma keisri võim oli esiotsa veel kaunis kindel. Seda agaramalt püüdis Öhtumaa kirik oma ülema juhi, paavsti isikus, oma võimu ühtelugu kasvatada. Osavasti mõistis paavst riikisid ja rahvaid riidu ajada, neid parajal ajal lepitada, kui tarvis kiriku vande alla panna jne. Kristuse nimel õpetati kõige pöörasemaid õpetusi; Kristuse nimi oli mantliks, mis kiriku võimumeeste võimu püüdeid ja häbitegusid kattis. Paavsti toolil istusid vahel niisugused mehed nagu Johannes XII. Sai kui 19 a. poisike aastal 959 paavsti toolile. Tema valituse aja kohta kirjutatakse: ükski naisterahvas ei julgenud Rooma linnas enam majast välja uulitsale minna, sest Johannes vägistas kõik ära, keda kätte sai, oli see neitsi, abielunaine ehk lesk. Kõik püüti uulitsalt kinni, veeti paavsti lossi ja naerdi ära.

Paavst Bonifatsius VIII (1294-1303) elas kui siga ja suri kui koer.

Paavst Urban VI (1378-1389) oli veider kui ahv ja verejäänuline kui tiiger.

Paavst Aleksander VI (1492-1503) oli niihästi oma eelkäijatest kui ka järeltulijatest kõige riivatum

inimene, kes iganes pühal Peetruse toolil istunud. Nõnda kirjutavad mõne paavsti kohta nende kaasaeg-
lased. Muidugi oli vahete vahel ka korralikumaid
inimesi paavsti toolil. Nad kõik püüdsid paavsti või-
mu oma annete kohaselt suurendada. Iseäranis jõude
kasvas paavsti tooli võim ristsõdade läbi, mis paavst-
tide õhutusel Pühamaa (Palestiina) vabastamiseks usk-
matute (muhameedlaste) käest Kristuse nimel ettevõeti.
Ehk küll, nagu arvatakse, umbes 6 miljoni inimese
elu nende sõdade läbi hävitati, jäi Pühamaa siiski
muhameedlaste kätte. Ainult paavsti tool oli kasu
saanud. Paavsti tool oli nüüd oma võimu tipul, üht-
lasi oli ta nüüd niisuguseks vägivalla valitsuseks välja
kujunenud, missugust inimsugu millalgi näinud.

Rahvahulgad hoiti kõige suuremas vaimu pime-
duses ja suruti täielisesse pärisorjusesse — ja seda
kõik Kristuse nimel, kes oli tulnud vaestele armuõpe-
tust ja vangidele lahtilaskmist kuulutama. Kristuse
õpetus oli kiriku võimumeeste käes täieliseks isandate
moraaliks muutunud.

Ehk küll Jumala sõna rahva eest hoolega varjul
hoiti ja rahvas temast aru ei saanudki, sest ta oli
rahvale võõras (ladina) keeles, milles ka jumalatee-
nistused peeti, siiski tungis juhtumisi mõni valguse
kiireke rahva sekka.

Algasid paavstiusu vastased liikumised, ehk
nõnda nimetatud usupuhastamise katsed. Esiotsa ei
olnud neil usupuhastamise katsetel kuigi suurt edu.
Põhjused selleks olid mitmesugused, esiteks — rahva-
hulgad oma vaimupimeduses ei pakkunud usupuhas-
tajatele kuigi kindlat alust; teiseks — usupuhastajad
ei olnud oma teadmiste poolest rahvahulkadest kuigi
palju kõrgemal. Nad olid omad õpetused siit ja sealt
vaimulikkude ja munkade suust kuulnud raasukestest
kokku põiminud. Vaimulikud ja mungad aga olid
pühakirja tundmise poolest peaaegu niisama pimedad
kui rahvaski. Kolmandaks — niihästi kiriku kui ka
ilmalikud võimumehed kartsid usuliikumistest oma
võimule kahju ja tõttasid ühisel jõul neid lüüa.

Usuuendajate poolehoidjate vastu kuulutati ristisõdasid ja tehti mõned maakohad (Lõuna-Prantsusmaal) rahvast päris lagedaks. Ja et edaspidi igasuguste usuliste liikumiste eest rahu oleks, seati ametisse inkvisitsiooni kohtud. Inkvisitsiooni kohtud võtsid oma nuuskurite läbi kinni igaühe, keda valitseva kiriku vastalises mõttes kahtlaseks peeti ja piinamiste abil sunniti neilt süütunnistus välja. Piinamist toimetati kõiksuguste abinõudega, mida inimese kuratlik meel veel iial oma kaasinimesele valu tegemiseks välja mõtelda suutis. Kui nõnda viisi kõik kiriku vastalised hävitatud olid, siis hakkasid inkvisitsiooni kohtud nõidasid taga kiusama ja mitte vähe ei hävitanud nad inimesi oma kuulsate nõiaprotsessidega. Kirik, kes oma võimu tõstmiseks rahva seas pimedust ja ebausku kõige abinõudega oli kasvatanud, tõttas nüüd kätte võidetud võimu abil ebausku kaotama.

Aga paavstide valvsusest ja inkvisitsiooni kohtute valjusest hoolimata, tõusid ikka jälle uued usuliikumised, nüüd juba rohkem haritud jõudude, koguni kuulsate õpetlaste juhatusel. Ikka jälle läks ka paavstidel korda neid liikumisi maha röhuda.

Alles dr. Martin Lutheri tööal usupuhastuse alal oli rohkem edu; olgu et poliitiline silmapilk selleks soodsam oli, olgu et Luther silmapilku paremini kasutada mõistis. Paavsti võim oli juba sedavõrd vähenenud, et see enam Lutheri tööd ei jõudnud takistada. Aga takistused tõusid Lutheri oma poolehoidjate poolt. Luther oli muidu küll agar ja võitlusejulge mees, aga usupuhastuse töös ei tahtnud ta ühtegi vägivalda tarvitada, vaid ainult sõna ja kirjaga võidelda. Mõned tema poolehoidjad aga arvasid, et nõnda ei saa küllalt ruttu edasi ja hakkasid rahvast vägivalda tegudele kihutama. Raskema hoobi usupuhastuse tööle andis sel ajal tõusnud saksa talupoegade mäss. Need sündmused maalisisid Lutheri vaimusilma ette kurva pildi sellest suurest vaimu pimedusest, mis rahvahulkasid valitses. Ta nägi, et rahvahulk oma vaimupimeduses ei paku kuigi kindlat alust usupuhastusele. Et seda

viga parandada, hakkas Luther hoolega rahvakoolide asutamist õhutama, milles temale tublisti kaasa aitasid Melanchton, Bugenhagen j. t. Nende töö kandis õnnis- tusrohket vilja.

Luther oli õieti aimanud. Tormid ei jäänud tulemata. Paavst võttis kõik oma võimu kokku, et usupuhastust hävitada. Vaevalt oli Luther surnud, algasid ususõjad, nendest kõige koledam oli 30 aastane sõda. Aga mitte üksi sõjaga ei katsutud usupuhastust murda, vaid ka sõnaga. Selleks asutati iseäraline Jeesuse sõjavägi (Jeesuidi ordu), kes sõnaga pidi usupuhastuse hävitamiseks töösse hakkama. Lutheriusu hävitamiseks on jesuiitlased küll agaralt tööd teinud ja kõikisuguseid abinõusid tarvitanud, aga hävitada nad teda pole suutnud, küll aga tema laiemale lagunemisele tõkkeid teinud ja vististi ka tema sisemisele arenemisele mõju avaldanud. Lutheriusk on rahva elu paranemisele vähe mõju avaldanud.

Lutheriga ühel ajal ja pärast Lutherit on veel mitmed usupuhastajad, uute usulahkude alustajad tõusnud, kuid olulist muudatust oma järelkäijate elusse ei ole ükski toonud. Nad kõik on ühte ja sama rada tampinud, oma järelkäijatele ainult taevast näidates, sellejuures ühte ebk teist kõrvalist õpetust ehk mõnda kommet ise paigale nihutades, kuna nad maa-pealse elu enam vähem kõrvale jätsid. Ja ometi oli Jumal inimeseks saanud just sellepärast, et inimesi maa peal õieti elama õpetada. Mitte paljas usk, vaid usust välja kasvanud teod avavad inimestele taeva juba siin maa peal. Mis Jumala ees ainuüksi maksab, sellest loeme Matt. ev. 25. peat. 31—46 salmini: Aga kui inimese poeg tuleb oma au sees ja kõik pühad inglid temaga, siis istub tema oma aujärje peal; ja siis peab kõik rahvas tema ette kogutama ja tema lahutab neid ühest ära, nõnda kui karjane lambad ära lahutab sikkudest. Ja tema paneb lambad oma paremale käele, aga sikud pahemale käele seisma. Siis võtab kuningas neile õelda, kes tema paremal käel on: Tulge tänna, minu Jsa õnnistatud, pärige kuning-

riik, mis teile on valmistatud maailma asutamisest: Sest minul on nälg olnud ja teie olete mulle süüa annud; minul on janu olnud ja teie olete mind jootnud; mina olen võõras olnud ja teie olete mind koristanud; mina olen alasti olnud ja teie olete mind katnud; mina olen haige olnud ja teie olete tulnud mind katsuma; mina olen vangis olnud ja teie olete mu juurde tulnud.

Siis võtavad õiged temale vastata: Issand, millal oleme meie näinud sul nälga olevat ja oleme sind sööt- nud? ehk sul janu olevat ja oleme sind jootnud? millal oleme meie sind näinud võõra olevat ja olemé sind koristanud? ehk alasti ja oleme sind katnud? millal oleme sind näinud haige olevat ehk vangis ja oleme su juurde tulnud?

Siis vastab kuningas ja ütleb neile: Tõesti, mina ütlen teile, mis teie iial olete teinud ühele nendesinaste mu vähemate vendade seast, seda olete teie mulle teinud!

Siis võtab tema ka öelda neile, kes tema pahe- mal käel on: Minge ära minust, teie äraneetud, igavesesse tulesse, mis valmistatud on kuradile ja tema inglitele. Sest mul on nälg olnud ja teie ep ole mulle süüa annud; mul on janu olnud ja teie ep ole mind jootnud; mina olen võõras olnud ja teie ep ole mind koristanud; mina olen alasti olnud ja teie ei ole mind katnud; mina olen haige ja vang olnud ja teie pole tulnud mind katsuma.

Siis võtavad ka needsamad temale öelda: Issand, millal oleme meie näinud nälga ehk janu sul olevat ehk sind võõra ehk alasti ehk haige ehk vangis olevat ja ep ole sind mitte teeninud?

Siis võtab tema neile vastata ja öelda: Tõesti, mina ütlen teile: mis teie iial ep ole teinud ühele nendesinaste minu vähemate vendade seast, seda ep ole teie minulegi teinud. Ja needsinased lähevad igavesesse valusse, aga õiged igavesesse elusse.

Sellest seletusest on näha, et kohtupäeval ei panda rõhku, ei usutunnistuse, ega usu kommete täit- mise peale vaid vaadatakse ainult selle peale kui palju

usk tegude läbi on elavaks saanud.

Kuid sõnadega õpetada on nii kerge, aga tegusid teha väga raske — ja teod on jäänud tegemata nii õpetajatest kui õpilastest.

Tõsi küll, kristliku kiriku rüpest on lugemata hulk n. n. heategeyaid asutusi välja võrsunud. Neid on niipalju, et nende nimesid mitu poognat võiks täis kirjutada, aga nemad kõik põevad selle haiguse käes, mille käes kristlik kirik ise põeb, see on pealiskaudsus. Et Kristuse meel nende asutuste juures sagedasti puudub, siis ei anna nad inimestele seda tulu, mis nende nime töötab. Ap. Paulus kirjutab: Kui ma inimeste ja inglite keeltega räägiksin, aga mul ei oleks armastust, siis oleksin mina vask, mis kumiseb ja kelluke, mis heliseb. Ja kui ma võiksin prohveti viisil rääkida ja teaksin kõik salajad asjad ja kõik tundmise, ja kui mul oleks kõik usk, nõnda et ma võiksin mägesid asemelt ära tõsta, aga mul poleks armastust, siis ei oleks minust ühtegi. Ja kui ma kõik oma vara ära jagaksin ja kui ma oma ihu annaksin ära põletada, ja mul ei oleks armastust, siis ei oleks minul sest ühtegi kasu. (1. Korint. 13, 1—3.)

Nõnda kuidas kristlik kirik ise pealiskaudseks jäi, nõnda kannab kõik, mis temast välja võrsunud, pealiskaudsuse märki.

Missuguseid õisi meie palju kiidetud kultuur on ajanud, näitavad Fr. Nietsche kirjatööd: Üliinimene, Väljaspool head ja kurja jne. Nietsche ei maali nendes kirjatöödes mingit tuleviku pilti, ei aja mingit luule kuju taga, vaid kirjeldab täiesti reaalselt elu, praeguse aja kristlikust kultuurist läbiimbunud seltskonda. Inimene on iseenese Jumalaks saanud. Tuhanded sõtkutakse maha ehk hävitakse ära, et oma loomalikke himusid täita. Selle tagajärg — elu tühjus, iseenese ja teiste vastu jälkuse tundmine ja lõpp — enesetäpmine.

Inimesed unustavad ära, et iseteadvusele jõudmisega nad oma loomusundide isandaks on saanud ja nad oma loomusundide üle peavad valitsema. (Patt magab sinu ukse ees, tema himu käib sinu peale, aga

sina pead tema üle valitsema). Himude täitmine toob inimesele hukatust.

Ei oleks tarvis olnud ligi kahetuhande aastalist kristlikku kultuuri, et sinna maale jõuda, kuhu meieaegne seltskond jõudnud. Kreeka ja Rooma haritlased olid kahetuhande aasta eest sealsamas ja umbes kolmetuhande aasta eest kuningas Salomon just niisama kaugel. Salomon oli vähemalt oma häbitegudest õpetust võtnud: ta tundis ära, et see — »kõik on tühi töö ja vaimu närimine.«

Nõnda ei ole Kristuse õpetus, ristiusu ehk kristliku kiriku õpetuseks välja kujunedes, milles Kristuse õpetusest paljas vari, nimi järele jäänud, inimestele seni ajani õiguseriiki mitte saatnud.

Siiski ei tohi salata, et kristlik kirik inimsoole ometi lõpmata suure heateo sellegagi on teinud, et ta Kristuse nime üleval hoidis. Ka paljas Kristuse nimi ei ole oma jumaliku elu jõudu salanud. Miljonid on temast troosti leidnud elu viletsustes; miljonid on ta kinnitanud leinapäevadel jne. ühe sõnaga: ka paljas Kristuse õpetuse vari on rohkesti elu sünnitanud. Kui palju enam elu võib ta siis sünnitada, kui teda täiel mõõdul teostatakse!

Kõige selle peale vaatamata, et kirik võimu ahnuses Kristuse õpetuse ära moonutas, on ta siiski inimsugu õiguseriigile lähemale viinud. Kiriku rüpest on välja kasvanud rahvakool, kust hariduse valgus kõige laiemate rahvahulkade sekka tunginud. Dr. M. Luther ja tema lähemad kaastöölised, kes rahvakoolile aluse panid, on kui heledalt põlevad küünlad inimsoo tee ääres õiguseriigi poole. Õiguseriigi kodanikud saavad kord tänuga neid mehi mälestama.

Aga praeguse põlve rahvas, kes nii suure suuga õigust ja sündsust nõuab, teeks paremini kui ta ka ise vähegi õiguse ja sündsuse nõudeid täidaks. Rahvas peaks tähele panema, kust see jõud on tulnud, mis teda tugevaks teeb. Ei kõlba inimesele harjaslooma viis, kes oma molli ümber tõukab kui kõht täis. Inimene teab, et toitu võib teine kord jälle tarvis tulla,

kui mitte omale, siis teistele; ehk kui toit külmaks läinud, siis võib teda üles soendada ja ta maitseb jälle. »Vana kaevu ei tohi kinni ajada, enne kui uus vett annab.«

Et Kristuse õpetus kristliku kiriku õpetuseks arenedes inimestele ise riiki asutada ei jõudnud, vaid vägivalla ehk n. n. ilmaliku riigiga ühendusesse astus, siis peame jälgima, kuidas ilmalik riik ristiusu najal on edenenud.

Ilmalik riik ristiusu ajal.

Kristuse sündimise eel oli vabariikline Room keiserlikuks Roomaks saanud. Selle sündmusega näitas Rooma võim veel kindlamaks saanud olevat. Esimeste Rooma keisrite seas olid mõned õige tublid ja osavad valitsejad. Nad püüdsid rahva seisukorda parandada, ta komblust tõsta. Aga rahva kõlblus oli sedavõrd langenud, et üksikute valitsejate püüded tagajärgi ei annud. Ja neid paremaid valitsejaid oli vähe. Hilisema aja Rooma keisrid olid pea kõik väga halvad valitsejad, mõned päris metsloomad inimese näol.

Rooma keisrite ajalugu on pikk rida mõrtsukatöösid. Üks tappis ühe, teine jälle selle, et ise asemele saada. Loomulikku surma surid neist õige vähesed. Kõige sisemise lagunemise peale vaatamata püsis Rooma riik siiski veel mitu sada aastat. Hiigla kehas oli hiigla jõud. Põhjused Rooma riigi edasi kestmiseks olid mitmesugused. Esimeseks põhjuseks oli, et Rooma valitsus kõige laialisemalt tarvitas põhimõtet: jaga ja valitse (divide et impera.) Mitte üksi, et allaheidetud rahvad üksteise vastu põnevuses hoiti, vaid ka üksikute rahvaste eneste seas püüti lahutust sünnitada sellega, et üksikutele, kellel Rooma poole hoidmises teeneid, Rooma kodaniku õigused ehk muud eesõigused anti. Sellega oli inimeste usaldus üksteise vastu yapustatud, ühisele väljaastumisele tõke ette tehtud. Teiseks põhjuseks oli, et Rooma alamate seas

ristiusk kiiresti laiali lagunes. Ristiusulised olid oma usu mõjul vaiksed, alandlikud inimesed, kes kõiki koormaid rahulikult kandsid, mis riigivalitsus peale pani. Selmääral kui ristiusuliste arv suurenes, vähenes rahulolematute arv. Kui aga rahulolematute kannatus katkes ja nad rahutusi hakkasid tegema, siis mõistis riigivalitsus kõik süü ristiusuliste peale veeretada ja neid rahva rahustamiseks ja lõbustamiseks hirmsal viisil piinata ja hukata. Kolmandaks ja vististi mõjuvamaks põhjuseks oli, et piiritagused rahvad, nimelt germaanolased, alles riikliselt koondumata, esialgses seisukorras oma suguharu vanemate valitsuse all elasid. Room oli piiri äärde tugevad kindlused ehitanud, kus sõjaväed alaliselt valvel seisid. Kui mõni suguharu julgiski vahel röövkäiku Rooma piiridesse ette võtta, siis oli hiigla Roomal ikka veel niipalju jõudu, et väikseid röövsalku tagasi tõrjuda ja karistada.

Aga mil määral Room ajajooksul lagunes ja nõrgaks jäi, selmääral germaani rahvused koondusid ja said tugevamaks. Kui siis veel germaanlastele väljastpoolt tuge anti, hakkasid nad hoogsalt Rooma riigi piiridesse tungima.

Kõige esimesed olid lääne-gootlased. Nad heitsid pea terve Itaalia oma alla, aga läksid ometi varsti välja ja asusid Lõuna-Galliasse (praegune Prantsusmaa.) Siit kolisid nad ajajooksul üle Pürenei mägede Hispaaniasse, kuhu enne neid juba germaanisugu alanid ja suevid asunud, ja asutasid siin oma kuningriigi. Rooma riigi piiridesse ilmusid lääne-gootlaste järele vandaalid, üks metsikumatest rahvastest, kes kunagi on elanud. Riisudes, tappes, põletades, ühesõnaga: kõike hävitades, mis inimest ehk tema eluaset meelde tuletas, tungis see rahvas Itaaliasse, sealt Lõuna-Prantsuse ja Hispaania kaudu Põhja-Aafrikasse, kuhu ta endise Kartaago asemele oma kuningriigi asutas. Röövimistest elades, oli see rahvas Rooma riigi rannäärsetele maadele alaliseks vitsaks, kuni viimaks Ida-Rooma väepäalik Belisaarius ta ära hävitas. Selle rahva juures läks täht tähelt täide Kristuse sõna: Kes

mõõga võtab, saab mõõga läbi hukka. Sellest rahvast ei ole muud järele jäänud, kui tema nimi — hirmuti-seks kõige põlve rahvastele. Veel tänapäev nimeta-takse kõiki tooreid, hävitamise himulisi inimesi van-daalideks ja toorest hävitamise himu vandalismiks.

Vandaalide järele ilmus Rooma piirile uus, pea-aegu niisama metsik rahvas — hunnid. Varsti võtsid nad reisi Rooma poole ette. Suure maksu, meelituste ja ähvarduste abil läks korda Rooma linna nende riisumise eest päästa ja nad pöörsid seekord oma elu-paika, Pannooniasse (praegune Ungari) tagasi. Paari aasta pärast tungisid nad kõike hävitades, mis ette juhtus, Lõuna-Saksamaa kaudu Galliasse (Prantsus-maa.) Siin läks Rooma väepäälikul Aetiusel, ühendu-ses lääne-gootlastega, korda neile valusat hoopu anda, et nad oma asukohta tagasi pöörama pidid. Mõne aja pärast hävines see rahvas iseenesest.

Nüüd tungisid ida-gootlased oma korda Itaaliasse ja seadsid endid siia juba alaliselt elama, oma kuning-riiki asutades. Aga kaua see kuningriik ei püsinud. Kui Ida-Rooma väepäälik Narses neid mõnes võitluses löönud, oli nende riigil ots ja rahva riismed rändasid ära Skandinaaviasse (praegune Rootsi ja Norra.)

Itaaliasse aga tungis varsti uus germaani tõugu rahvas — longobardid. Longobardid jäid juba alaliselt Itaaliasse. Endiste Itaalia elanikkudega segades, on temast ajajooksul praegune Itaalia rahvas välja võrsunud.

Endisesse Rooma maakonda Galliasse tungis germaani tõugu rahvas — frankid, kellest endiste ela-nikkudega segades Prantsuse rahvas on välja võrsunud.

Endisesse Rooma maakonda Britanniasse tungisid germaani tõugu anglo-saksid ja asutasid siin oma kun-ningriigid. Endiste elanikkudega ja pärast tulnud normannidega ennast segades on neist praegune Ing-lise rahvas välja võrsunud.

Nõnda oli läänepoolsele Rooma riigile ots tehtud. Tema maakondadesse olid mitmed germaani tõugu rahvad elama asunud, oma riikisid asutades.

Idapoolne Rooma riigi osa, päälinnaga Konstantinoopol, püsis veel Ida-Rooma keisririigi nime all umbes 1000 aastat pärast Lääne-Rooma riigi langemist, ehk küll viimasel ajal keisririigist rohkem ei olnud järele jäänud kui ainult päälinn vähese maa alaga tema ümber. Aastal 1453 võtsid türklased Konstantinoopoli linna ära ja asutasid Ida-Rooma riigi asemele oma keisririigi (sultanaat.)

Germaani tõugu rahvad, kes endise Lääne-Rooma riigi maadele asusid, olid jaolt juba enne ristiusu vastu võtnud, jaolt võtsid nad ristiusu vastu pärast uuele elukohale asumist. Kuid kuigi suurt parandust ehk pööret ristiusu vastuvõtmine nende eluviisidesse ja kommetesse ei toonud. Kristuse õpetus oli kiriku ülemate käes juba sedavõrd moonutatud, et ta ristiusu nime all, rahvastele mitte enam õnnistuseks, vaid karistuseks sai. Kiriku vaimulikkudel ei olnud sihiks ristiusu läbi rahvastele eluparandust viia, vaid neil oli sihiks rahvaid oma võimu alla saada. Selleks võeti kõiksugused abinõud tarvitusele. Kui näiteks, selleaegne vägevam valitseja frankide kuningas Klodvig ristiusku heitis, siis andis paavst temale meelituseks aunime: kõige kristlikum kuningas. Kõige kristlikum kuningas aga jäi pärast ristiusku heitmist niisamasuguseks mõrtsukaks kui ta enne oli olnud. Rahulise südamega tappis ta oma sugulasi, et nende parandust enese kätte kiskuda. Kui ka südametunnistus vahel piinama hakkas, eks siis olnud kirik, kes kõik patud andeks andis kui temale saagist ka osa anti. Saagi eest oli paavst alati valmis kõik lubama ja tegema — ka oma endiseid sõpru ära müüma.

Kui Klodvigi järeltulijad franki kuninga troonil lõdvaks olid jäänud, siis andis paavst viimase Klodvigi (Merovingi) soost kuninga majaülemale (majordomus) Pipin Lühike' sele luba oma kuningat kloostriisse pista ja ise asemele astuda. Pipin oli selle lahke loa eest paavstile väga tänulik. Ta võttis longobardi kuninga käest tüki maad ära ja andis selle tänutäheks paavstile. Nüüd ei olnud paavst mitte üksi kiriku vürst,

vaid ka mīgi võrs' laendas oma riik. Pipini poeg ja järeltulija Karl oma valitsuse alla võidurikaste sõdade läbi. Ta heitis maani sugulaste alla friisid, allemannid, saksid j. t. ger-võtma sunnitud rahud, neid mõõga abil ristiusku vastu täheks krõnkides. Ristiusu laiali laotamise eest tänu- Karl oroonis paavst Karli Püha Roomariigi keisriks. detud nalt poolt tänas paavsti sellega, et ta allahei-asu rahvaste seas uusi piiskoppkondasid ja kloostraid. is. as, neid rikkalikult maaga varustates ja ka paavst e ei jäänud ilma palata.

Pärast Karli surma lagunes tema suur riik õige ruttu. Nüüd algas Lääne-Euroopa rahvaste ajaloos üks pimedamatest ja vägivaldsematest ajajärkudest. Põlluharijad ja muu alam rahvas, kes paganausu ajal vaba oli olnud, suruti nüüd ristiusu abil orja seisukorda. Rahvad said ära lõhestatud lugemata hulka-deks ilmalikkudeks ja vaimulikkudeks valdkondadeks ja riigikesteks. Kuningad olid olemas, aga neil ei olnud kuigi suurt võimu. Paavst ässitas alatihti laenulisi oma valitsejate vastu, seadis vastu kuningaid üles, pani tarviduse järele vürstisid kirikuvande alla jne. Paavst mängis iseäranis Saksamaa kuningate ja vürstidega kui nukkudega.

Paavsti võimu tõus näitas iseäralist hoogu võt-vat n. n. ristisõdade järele, aga see oli ainult välis-pidine paiste. Tõepoolest sai just ristisõdade läbi paavsti võimule esimene hoop antud. Ristisõdadest osavõtjate silmaring oli laienenud ja selle tagajärjel tõusid usupuhastuse katsed. Usu liikumistele piiri pa-nemiseks kuulutas paavst uue usu poolehoidjate vastu ristisõja. Iseäranis Prantsusemaa kannatas nende rist-isõdade all rängasti. Need ristisõjad aga saatsid seda korda, et prantsuse rahvas koonduma hakkas. Nüüd hakkas paavstidel kõik tagurpidi minema. Nende võim kahanes, kuna selle vastu ilmalik võim (s. o. rah-vaste koondumine ühise keskvoimu ümber) kasvama hakkas. Luther — ja tema usupuhastuse tagajärjel tõusnud sõjad andsid paavsti võimule viimse hoobi. Edaspidi oli paavstil ilmaliku valitsuse üle õige vähe,

ehk peaaegu mittemidagi ütlemist. Rahvad olid enam-vähem kõik enmast oma ühise keskvalitsuse ümber koondanud, peale Itaalia, kus palju iseseisvaid riigikesi oli ja Saksamaa, kus ka palju riigikesi oli, kes aga ühise keskkorralduse alla käisid.

Seitsmeteistkümneda aastasaja lõpuks olid Euroopas järgmised riigid kujunenud: Pürenei poolsaarel — Hispaania ja Portugal; Briti ja Iiri saartel — Inglismaa; endise Rooma provintsi Gallia asemel — Prantsusmaa; Schelde ja Reini jõe suu ümbruses — Madalmaad (Holland ja Belgia); Jüüti poolsaarel ja ümber olevatel saartel — Daanimaa, millega ühenduses Norramaa; Skandinaavia poolsaarel — Rootsimaa; mille võimu alla ka Läänemere ida kallastel asuvad maad käisid. Ida Euroopas Sarmaatia legendikul oli Moskva tsaaririik tõusvas hoos, kuna Veikseli-Niemeni jõgedekonnas asuv Poola-Leedu riik hinge vaakumas. Balkani poolsaarel — Türgimaa; Appenini poolsaarel, ehk Itaalias mitmesugused väiksed riigid. Kesk-Euroopas oli Saksamaa, ehk Püha Rooma keisririik Austriaga eesotsas, millega ühenduses Ungari.

Kõigi teiste rahvaste juures olid keskaja laenuvalitsuse jäätised kaotatud ja valitsused püüdsid võimu keskkoondust täiendada. Saksamaal püüdsid ka üksikud valitsejad võimu keskkoondust läbi viia, aga saksa rahvas oli paljudeks riigikesteks killustatud, Poolamaal aga sündis hoopis vastupidiselt. Poolamaal keskvoim kahanes ja kohaliste võimumeeste võim suurenes.

Kaheksateistkümneda aastasaja lõpuks oli Euroopa riikide vahekord tublisti muutunud, iseäranis Põhja- ja Ida-Euroopas. Siin oli vaheajal Venemaa hiigla võimsaks saanud, kuna selle vastu Rootsimaa oma suurriigi seisukoha kaotanud ja Poola-Leedu kui iseseisev riik kadunud — kolme naabri Vene, Preisi ja Austria vahel ära jagatud. Türgi võim oli Vene ja Austria läbi tublisti nõrgendatud. Kesk-Euroopas oli väike Preisi riik oma naabrite Rootsi, Poola ja Austria arvel tublisti kasvanud ja oma anderikaste va-

litsejate all sisemiselt tugevaks kosunud. Teiste riikide vahekorras ei olnud suuremaid muudatusi ette tulnud.

Väliselt näis nüüd Euroopa rahvaste seisukord kaunis korras olevat. Rahvad olid kõik mingisuguse kristliku kiriku liikmed; nad olid enam-vähem kindla keskviimuga riigid loonud, riikide vahel oli teatud poliitiline tasakaal olemas jne. Aga — vari petab, — ütleb vana rahva sõna. Nõnda ka siin.

Mitte õigus ei olnud neid riikisid loonud, vaid mõök. Mõök oli nad ehitanud ja mõök pidas nad üleval. Ühiskondline ülekohus oli neis riikides oma tipule jõudnud. Alama rahva seisukord oli ka varemalt õige vilets olnud, aga nad olid ikka veel kuidagi elada saanud, neil oli ikka veel sugupärast liikumise vabadust olnud.

Usupuhastuse ajal Saksamaal tõusnud talurahva mäss, mis isandate poolt hirmsa valjusega maha rõhutud, oli juba talurahva seisukorra õige raskeks teinud. Seitsmeteistkümnendal aastasajal peetud pikalised ususõjad olid Kesk-Euroopa maad ja rahvad äärmiselt välja kurnanud. Terved maakohad olid kõrbeks muutunud. Iseäranis talurahvas oli palju kannatada saanud. Vaeseks saades jäid nad oma isandate hirmu ja armu hooleks ja need ei jättnud juhust kasutamata, et rahvast orjaküttesse needida ja neid kütkeid ajajooksul veel kõvendada. Kaheksateistkümnenda aastasaja lõpul oli alama rahva seisukord igas riigis juba äärmiselt raske. Riigid seisid tulepurskava mäe peal. Aga valitsevad kihid ja ülemad seisused ei hoolinud sellest midagi, vaid nende lõbutsemised ja prassimised läksid aeg ajalt ikka hullemaks. Lõbutsemistes sammus kõige eesotsas »kõige kristlikum kuningakoda.« Prantsusemaal olid viimasel ajal valitsuse eesotsas mõned õige tublid rjigimehed olnud, kes rahva ja riigi majanduse tõstmiseks palju tööd teinud. Tööstuse ja kaubanduse tõstmise läbi sai rahva elujärg ajutiselt parandatud, riigi sissetulekut tõstetud. Aga Prantsuse kuningakoja väljaannetele ei vastanud mingisugused

sissetulekud. Kui riigi sissetulekud küll suured olid, siis kuningakoja väljaminekud olid veel suuremad. Kõige välise hiilguse peale vaatamata oli Pariisi kuningakoja kombeline lodevus piirita. Pariisi kuningakoda oli kõlvatuse katku pesa, millest kihvtine mädaaur kõigi Euroopa valitsejate kodadesse tungis. Euroopa valitsejate kojad olid Soodomaks muutunud. Nõnda kuidas Soodoma ära hävitati, nõnda tuli hävitus ka nüüd. Prantsuse kuningas Ludvig XV, kelle kojas kõlvatuse katk kõige sügavamale jõudnud, oli omal ajal ütelnud: »Pärast meid tulgu või veeuputus.« Ja uputus tuli tõesti, aga mitte veeuputus, vaid vereuputus, millesse kuningakoda kõigepealt vajus.

Prantsuse rahva kannatus oli katkenud. Prantsuse rahvas tõusis oma vägistajate vastu üles ja uputas neid nende veresse. Rahva võit oli täieline. Kõrged ja kõlavad olid need aated, mis Prantsuse rahvast vaimustasid, need olid vabadus, sarnadus, vendlus.

Euroopa valitsejate kojad aga märkasid hädaohtu, mis neidki ähvardas. Nad tõttasid Prantsusmaale väevõimuga korda jalule seadma, — nagu nad ütlesid. Nad arvasid selle õige kerge olevat, sest alles hiljuti oli hästi õpetatud, korralik Prantsuse sõjavägi mitu korda vähema Preisi väe käest häledasti peksa saanud. Nüüd, kus revolutsiooni keerus igasugune kord kadunud, kus õiget valitsust, õiget sõjaväge ei olnud, nüüd pidi Prantsusmaa rahustamine õige kerge olema. Kuid sündis mingisugune ime. Suure rutuga kõiksugustest ollustest kokkukogutud sõjavägi, ilma õpetamata, ilma tarvilise varustusega, ilma vilunud juhatajateta ei peksnud mitte üksi karistajaid Prantsusmaalt välja, vaid tõttas neid ise karistama ja — imeelikul viisil said just need valitsejate kojad kõige raskemini karistatud, kus Prantsuse kuningakoja kõlvatuse katk kõige rohkem juurt võtnud. Prantsuse sõjaväed tungisid võidurikkalt naabrimaadesse, igalpool sunnivalitsejate troonisid ümber tõugates ja vabariiklist korda sisse seadides.

Võidurikkad sõjad naabrimaadesse aga määrasid varsti Prantsuse revolutsiooni saatuse. Mõned kindralid, kes sõjaväe võidust võitu viisid, said sõjaväe ja rahva iseäralise lugupidamise osaliseks. Üks niisugustest kindralitest oli Napoleon Bonaparte. Napoleonil, kes oma seisukorra headusest hästi aru sai, oli küllalt auahnust oma isiklike tulused esimesele plaanile nihutada. Varsti oligi Prantsusmaast keisririik ja Napoleonist tema keiser saanud. Aga Napoleoni auahnus ei olnud sellega veel rahul. Mitte üksi Prantsusmaa, vaid terve ilma üle tahtis ta valitseda.

Teiste Euroopa riikide valitsejad, oma troonisid vaarumas nähes, hakkasid nüüd abinõusid otsima, kuidas neid kindlustada. Et nad üksikult Napoleoni vastu panna ei suutnud, siis pidid nad ühinema. Sündisid kaks suurt riikide ühingut (koalitsiooni): Napoleoni poolt ja vastu. Raske heitluse järele läks vastasel poolel korda Napoleoni kukutada ja endist seisukorda (statusquo) jälle maksma panna. Prantsusmaast sai jälle kuningriik oma endise valitsejasoo juhatuse all. Nõnda lõppis Prantsuse revolutsioon, mis nii kõlavate sõnade all (vabadus, sarnadus, vendlus) alganud, mis miljonite inimeste elusid ohvriks nõudnud, ilma suurema tagajärjeta. Kuid oma jägu tagajärgi tal ikka ka oli. Esiteks — avaldas Prantsuse revolutsioon Euroopa valitsejate kodade kombelise elu peale kainestavat mõju. Teiseks sai Prantsuse revolutsiooni mõjul paljudes maades pärisorjus otsekohe kaotatud, teistes tema ärakaotamisele alus pandud. Kolmandaks — Prantsusmaa enese kohta ei jäänud ta ka üsna ilma mõjuta. Prantsusmaast sai küll jällegi kuningriik, aga kuninga võim oli põhiseaduse (konstitutsiooni) läbi piiratud. Seadlusandline ja maksude määramise võim oli rahvaesituse (parlamendi) käes. Rahvaesituse võim oli küll piiratud, esituse valimise seadus õige puuduline, aga ta oli siiski samm paremuse poole.

Ka mitmed teiste Euroopa riikide valitsejad olid sunnitud Prantsuse revolutsiooni mõjul oma rahvastele samasugust põhiseadust (konstitutsiooni) tõotama.

Kui aga rahulisemad ajad tulid, siis ei unustanud valitsejad mitte üksi töötatud põhiseaduse andmist ära, vaid hakkasid neidki vabadusi kitsendama, mis nad nõrkuse silmapilkudel oma rahvastele olid annud.

Seal tõusis üheksateistkümnenda sajandi keskpaigas uus revolutsiooni laine. Prantsusmaalt alates tungis ta pea kõigisse Euroopa maadesse. Prantsusmaa sai jälle vabariigiks, — pidi aga varsti Napoleon III keisririigile aset andma. Aga kõigis Euroopa riikides, peale Vene ja Türgimaa, kus suurem jagu rahvast veel pärisorjuses, peasis nüüd põhiseadusline kord rahva esitusega maksvusele.

Väliselt näis nüüd Euroopa rahvastel tee õigulise riigi poole kindlustatud olevat. Isandate võim küll just mitte murtud, siis vähemalt piiratud. Peale Iða-Euroopa riikide, oli kõigis riikides rahva esitus seaduse pärasuse järele valvamas ja rahva õigusi laiendamas; hariduse kiired tungisid ikka sügavamale rahva hulkadesse; majandusline tõus võttis enne aaimata hoogu.

Aga just see viimane asjaolu, majanduse tõus, tõi uue kuristiku päevalgele. Majanduse tõus tõi kasu ainult kapitalistidele, kuna vaesemad rahvakihid, kelle kapitaliks ainult tööjõud oli, päev-päevalt kitsikumasse seisukorda sattusid. Et tööjõu pakkumise turg rikkalikum oli, kui tööjõu nõudmise turg, siis tarvitasid tööjõu tarvitajad, kapitalistid, seda asjaolu oma kasuks, tööjõu hinda viimse võimaluseni alla surudes. Pärisorjus oli küll nime järele kadunud, aga sisuliselt oli ta olemas ja mõni kord veel halvemal kujul kui enne, sest enne olid mõnes riigis isandad seaduse läbi kohustatud oma orjade eest hoolt kandma, nüüd aga päästis vaba kokkulepe neid kõigist kohustustest.

Rahva hulkade viletsuse kasvamist nähes hakkasid paljud haritlased selle põhjusi uurima ja abinõusid otsima, kuidas rahvast viletsusest päästa ja paremat, õiglasemat korda maksmata panna. Mõned

nendest tulid otsusele, et inimeste elukord üldse seisab vale alusel, et senini kestnud ilmakord n. n. kodanline ehk individualistline (isiklik) ilmavaade, ei lase paremat, õiglasemat seisukorda maksvusele jõuda. Töötati siis välja uus ilmakorra õpetus. Tõusis uus ilmavaade.

Sotsialistlik — kommunistlik ilmvaade.

Just üsna uus see ilmavaade enam ei olnud; teda oli juba varemalt tuntud ja isegi teostada katsutud. Et juudisoost haritlane Karl Marx sellele ilmavaatele oma kirjatööde läbi, nõnda ütelda dokumentalise aluse pani, siis peetakse Marxi selle ilmavaate isaks, — vähemalt esimeseks ja suuremaks prohvetiks.

Et see ilmavaade praegu meid kõiki kõige ligemalt puudutab, meile nõnda ütelda luusse ja lihasse lõikab, siis on ülitarvilik, et meie ennast selle ilmavaatega pisut tutvustame.

Marx ja teised sotsialistlik — kommunistlike ilmavaate põhjendajad lähevad sellest seisukohast välja, et n. n. kodanline ehk individualistline ilmakord annab üksikule isikule liig avara võimaluse oma ligimeste kulul ära elada.

Omale varandust, kapitali kogudes, surub ta oma kapitali abil neid, kellel varandust ei ole, kuid ometi elada tahavad, enese alla orjama. Kapitali kasvamise himu ei tunne piirisid. Kapital, varandus, kasvab selle läbi, et töölistele, kes teda oma töö läbi valmistavad, nende tööst saadud tulu mitte kõik välja ei makseta, vaid et varanduse ehk ettevõtte omanik, kapitalist muist tulu omale jätab. Varanduse kasvamine annab varanduse omanikule võimaluse toredalt ära elada. Et inimesed elu mõnususi taga ajavad, siis püüavad nad üksteise võidu kapitalistiks saada, kapitalistiks saades oma elumõnususi suurendada. Sellest tõusevad inimeste halvad omadused, nagu: varaahnus, auahnus, kadedus, viha, armuta meel jne. Sellest tõusevad kõik inimlikud eluviletsused. Häda sellele kes alla jääb, see jääb teistele, s. o. kapitalistidele söödaks.

Nõnda on isiklik varandus ehk n. n. eraomandus inimeste elu viletsuste põhjuseks. Kui eluviletsusi tahetakse kaotada, siis tuleb kõige pealt eraomandus ära kaotada. Kõik varandused ja ettevõtted tulevad sotsialiseerida s. o. ühiskonna ehk riigi kätte võtta. Ühiskond ehk riik oleks siis ainuke ettevõtja — suurkapitalist. Kõik tööst saadud tulu läheb riigi kätte ja riik jagab tema kodanikkude vahel ühetasaselt ära. Kõik kodanikud oleksid sunnitud ühteviisi tööd tegema, siis ei oleks tarvis kuigi kaua tööd teha — kõige rohkem vahest 8 tundi ööpäeva kohta. Ülejäänud aja võiks tarvitada puhkamiseks, eneselõbustamiseks, edasiharimiseks jne. Raha kaotab sotsialistlik-kommunistlikes riigis igasuguse väärtuse. Riik annab rahvale ilma hinnata korteri, toidu, ihukatte; riik hoolitseb rahva tervishoiu, lõbustuse ja hariduse eest; riik võtab ka lastekasvatuse oma kätte. Abielu kui mehe ja naise alaline kooselamine kaob ära. Abielu sünnib vabaarmastuse ehk n. n. loomuliku väljavaliku teel. Selle järel tuleks järeltulev sugu tervem ja tugevam.

Nõnda oleks inimestelt kõik valud ja vaevad võetud; kõik isiklikud mured maetud; kõik põhjused ülekohtuks kadunud. Kadunud oleksid põhjused varahnuseks, auahnuseks, vihaks, kadeduseks jne. Inimesed muutuksid heaks, saaksid üksteisele vennaks ja õeks — ühesõnaga — ühesugusteks seltsimeesteks. Paradiis oleks siis maa pääl, kus inimesed lõpmata rahu ja õnnes võiksid elada.

Kuidas niisugust paradiislikku korda kätte saada? Ka seda teavad sotsialistlik-kommunistlike ilma vaate õpetajad juhatada. Et kapitalistid muidugi heaga oma eesõigustatud seisukohti käest ei anna, siis tuleb järgmist teed tarvitada: Vaesem rahvas, töölised s. o. kõik varanduseta inimesed (proletariaat) saavad kommunistlike korra juures kõige suurema võidu, nad pääsevad eluviletsustest välja. Sellepärast peavad nad ühinema ja ühisel jõul eraomanduse, kapitalismuse vastu võitlust alustama. Mitte üksi ühe maa proletaarlased ei pea ühinema, vaid kõigi maade proletaarlased,

sest ainult ühise jõupingutuse läbi on võimalik kodanlist ilmakorda kukutada. Ühisel jõul peavad proletaarlaste katsuma kapitalistide peale survet avaldada. Kõige paremaks surve avalduse abinõuks on streik. Kõige pealt tulevad kätte võidelda poliitilised vabadused: sõna vabadus, trüki vabadus, üldine, salajane valimise õigus jne. Kui kätte on võidetud üldine, salajane valimise õigus, siis peab katsuma rahva esituses (parlamendis) enamust proletariaadi esitajate kätte saada, mis kergesti võimalik, sest et proletaarlaste rohkem on kui kapitalistid. Rahva esituslise riigikorra juures on maksvusel põhimõte, et enamuse tahtmine on mõõduandev, kuna vähemus kõige sellega peab leppima, mis enamus teeb. Nõnda oleks võimalik rahulise edenemise (evolutsiooni) teel kodanlist riigikorda kukutada ja kommunistlist korda sisse seada. See tee oleks aga liig pikk ja kommunistlise riigi asutamine oleks ettenägemata kaugele lükatud. Sellepärast, et rutem sihile jõuda, tuleb tarvitada revolutsiooni (vägivaldset maksva korra kukutamist.) Kui kusagil maal avaneb võimalus revolutsiooni teha, siis tuleb selle algamiseks kõik teha ja kui revolutsioon käes, siis tuleb seda kommunismi huvides ära kasutada. Proletariaadi ninamehed peavad rahva nimel juhtiva võimu revolutsiooni käigus enese kätte haarama ja siis muidugi sotsialismi teostamist algama. Nõnda — lühidalt kokkuvõttes sotsialistlik-kommunistlise ilmavaate õpetuse sisu.

Et sotsialistide suu ja sulemehed oma ilmavaate õpetust hoogsalt ja värvirikkalt ette kannavad, rohkem tundmuse kui kaine mõistuse peale tormi jookstes, ja et tundmusrikkaid inimesi alati rohkem on olnud, kui mõistlikke, siis on see õpetus ajajooksul õige palju poolehoidjaid võitnud. Iga n. n. kultuurrahva seas on neid kaunis rohkesti ja need ei ole mitte üksi proletaarlaste seast, vaid seal leidub inimesi igast seltskonna kihist ja hariduse järgust.

Nagu iga inimliku mõtte ja ettevõtte poolehoidjate seas oma lahkarmised tõusnud, nõnda on ka sotsia-

histlik — kommunistilise ilmavaate poolehoidjate seas lahkavamised tõusnud.

Ühed arvavad, et sotsialismi tuleb aegamööda, järk-järgult rahva valitsuse kaudu teostada. Need nimetavad endid sotsiaal-demokraatideks (demokraatia = rahvavalitsus!). Teised tahavad otsekohe paradiisi saada; tahavad sotsialismi korruga tema täies ulatuses maksuma panna, tarvitades selle juures tööraha diktaatori (sunnivalitsust) kõigi sellele mõistele alluvate abinõudega (surmanuhtus jne.) Need nimetavad endid kommunistideks (kommuuna = ühiselu ühesugustel õigustel.) Peale nende kahe pea krupi on veel lugemata hulk vähemaid kruppsid, nendest paremal ja pahemal pool seisvaid. Seal on näiteks: sotsialistid, revolutsionäärid, iseseisvad sotsialistid, internationalistid, sündikalistid, rahvussotsialistid, kristlikud sotsialistid, radikaal sotsialistid jne. See paljudesse kruppidesse jagunemine näitab, et sotsialistlik — kommunistilise ilmakorra juures auaahnusel, kadedusel ja muusugustel inimistel omadustel küllalt ruumi on.

Kahjuks ei ole meil selle ilmakorra tegelikkudest tagajärgedest täit pilti, sest kusagil ei ole ta veel pike-mat aega täiel maksvusel olnud. Käesoleval silmapilgul võime ju selle ilmakorra teostamise katset ja selle tagajärjesid tähelepanna, aga siin võidakse ütelda, et halvad tagajärjed ei olene mitte selle aate kõlbmatusest, vaid muudest asjaoludest. Et selle ilmakorra tõelikkudest tagajärgedest mingisugust pilti saada, katsume seda ettekujutuses maksuma panna — oletades, et meie vabariigi kodanikud kõik ühelmeel el vabatahtlikult kommunismi tervitada tahavad. Kui meie selle juures mõned eeldused kindlaks määrame, siis võime julgelt olla, et meie märgist palju mööda ei lase, vaid pilt saab kaunis toepäraline. Eeldused oleksid järgmised: esiteks — et loodus kommunistilise ilmakorra juures niisamasuguseks jääb kui senini — ja Darvini peale toetades võime seda kindlasti arvata; teiseks — et inimestel kommunistilise ilmakorra juures need samad omadused ja tarvitused on kui senini — ja seda võime

ka kindlasti arvata, sest sotsialistid arvavad, et inimesed iseenesest head on, ainult halb ilmakord teeb nad õelaks (ehk küll arusaamata, kust see halb ilmakord tulnud kui inimesed inglid on); kolmandaks — et sotsialistlik-kommunistlise ilmakorra juures rahva elu keskjuhatus, ehk valitsus niisama tarvilik on, kui kodanlise korra juures — ja seda tarvidust sotsialistide-kommunistide poolt tunnistatakse.

Nende eelduste põhjal hakkame nüüd kommunistlist riiki teostama. Kõige pealt seame ametisse ministrite, ehk minugi pärast rahva komissaride nõukogu (ega nimi meest riku,) muidugi tarviliste esimeeste ja abidega, kantseleiteenijatega ja nende abidega jne. Meie seame ametisse maakonna nõukogud ja kohalised nõukogud, hoolekogud ja kõiksugused muud kogud ja komiteed. Meie seame ametisse laojuhatajad, vastuvõtjad, väljaandjad, leivategijad, kokad, tuletægijad, supikeetjad, ettekandjad, nõudepesijad ja kõiksugukud muud ametnikud. Meil jääks järele: tehastetöölised, raudteetöölised, põllutöölised, mustatöölised, veovoorimehed, sibid ja muud töölised. Olge nii lahked — ütelge mulle nüüd, mis on kommunistlises riigis teistsugust kui kodanlises riigis? Kas vahest see, et kommunistlises riigis kõiksuguseid ametisi ja ametnike palju rohkem saab olema kui kodanlises riigis? Ehk vahest see, et kommunistlises riigis komissari »seltsimees komissariks« võib nimetada, kuna kodanlises riigis »isand minister« peab ütleva? Amet jääb ametiks — kas teda Jaan, Johan ehk teine, kolmas peab. Võibolla, et Jaan ametis olles rahvale palju vastutulelikum oli kui Johan. Nagu näha — on kommunistlises riigis nõndasama ametid ja eluseisused kui kodanlises riigis ja sellega kommunistide väide, et kommunistlises riigis seisused kadunud, täiesti vale. Niisama vale on väide, et kommunistlises riigis ei ole põhjust auahnuseks, vihastamiseks, kadeduseks jne. Mikspärast, näiteks, pean mina seltsimees põllutööline olema, kas ma ei võiks olla seltsimees õpetaja, ehk

seltsimees komissar, ehk vähemalt seltsimees raudtee putkavaht?

Noh — vaata, siin see vahe seisabki. Kommunistlikes riigis ei ole nõnda kui kodanlikes riigis, kus minister anepraadi sööb, õpetaja sabakuube kannab ja põllutööline kõva leiba närib ja haput piima peale rüüpab. Kommunistlikes riigis kannavad niihästi komissar, raudtee putkavaht kui ka põllutööline ühesuguseid punaseid pükse ja sinist pluuset ja söövad ühise laua ääres ühte ja sedasama toitu. Nõnda ei ole mingit põhjust kade olla.

Olgugi, et see nõnda on, aga kas mina sellega rahul olen, et ma punaseid pükse ja sinist pluuset pean kandma ja ühise laua ääres sööma. Võibolla, et toit, mis ühine laud pakub, minu kõhule seedimata ja punased püksid minu juures neidsamu tagajärgi annavad, mis punane riie tigeda pulli juures.

Vaatame veel edasi, nimelt — kuidas meie oma ühisel põldudel ja heinamaadel ühiselt tööd teeme. Nagu teada, on meie põllud paiguti täis kive, kruusarünkaid, liivakinkusid, paemurdusid, porilompisid jne.; meie heinamaad mätlised ehk pehmed, võsaga kaetud sood. Masinaid meie siin tarvitada ei saa, peame käsitsi töötama.

Läheme korraks oma ühisele põllule kündma. Ma olen täna veidi haiglane, mitte just nõnda haige, et arst mind lubaks sängi ehk nari peale jääda, aga ikkagi natuke haige. Haige inimene ei jõua kuigi kaua tööd teha. Esiotsa ma künnan ka, aga varsti väsin ma ära ja jään puhkama. Seltsimees näeb, et mina puhkan ja arvab, et temalegi puhkus ära kulub ja ega temagi rohkem saaki saa, kui mina ja tema jääb ka puhkama. Teised seltsilised näevad, et meie puhkame ja teevad sedasama. Nõnda puhkame siis viimati kõik. Mis võib niisuguse töö tagajärg olla? Muidugi nälg!

Ehk meie läheme üheskoos heinale. Taga metsa heinamaa on meil mahaniidetud, nüüd läheme heina kokkuvõtma ja kuivatama. Kui hein pool kuiv on,

tõuseb üks pilvesagar ülesse. Mina ütlen: «paneme heinad kokku, näe — sealt tuleb vihm.» Seltsimees vastab: «ei sealt vihma tule, sellepärast oleks asjata töö poolkuiiva heina kokku panna ja pärast jälle laiali laotada — las heinad kuivavad.» Seni kui meie vaidleme tulebki vihm ja teeb meie heinad märjaks. Nüüd vahest algab üldine kakelus ja karvupidi kiskimine, sest ühesugused saagimehed oleme ju kõik. Noh, nii see juba ei lähe, et teid üksikja oma pead lastakse tööd teha. Teile seatakse riigi poolt mitte kubjas, see tuletaks endiseid brjagaegu meelde — tööjuhataja või inspektor ametisse. Minugi pärast seatagu! Läheme siis oma tööjuhataja saadetusel rukist kokku panema. Ilm on täna ütlemata kuum. Kuum ilma on raske küürutada, ja ma lähen õige veidikeseks metsa vilusse. Imetsee ju ei ole sest põllu pealt käiakse ju ikka vahel metsas. Ma viibin aga kaua metsas ja tööjuhataja teeb mulle sellepärast märkuse, ehk jätab koguni ilma söömata. Et ma tõela iseloomuga olen, siis ei jäta ma talle seda tasumata, vaid lasen talle parajal juhtumisel — vahest mõnikord videviku ajal vürri habemesse, ehk teen mõne muu viguri. Nüüd on mind tarvis juba raskemini käristada. Võib olla, et minusuguseid viguriväntasid veel palju on. Et meie vastikust murda, meid tingimata sõnakuulmisele sundida, selleks peab valitsusel jõud käepärast olema, valitsusel peavad inimesed olema, kes tema korraldusi jõu läbi võivad täide saata. Sellepärast tuleb sisse seadida punakaart, miilits, või mõni muu kaart. Nüüd on siis töolistel peale lugemata hulga sametnikke veel punakaart või miilits toita ja kanna. Olgugi, et see nõnda on, kuid kommunistlikes riigis on siiski parem, sest seal ei ole kapitalistid, kes tööliste kulul toredasti riides käivad, paremaid toitlusid söövad jne. Kommunistlikes riigis söövad kõik ühte toitu ja kannavad ühesugust riiet. Mis peale toetades võiks seda arvata, et see ikka nõnda jääb? Eks ole inimesed igal ajal katsunud oma seisukorra headust oma tuleviku kindlustamiseks

ära kasutada? See on ikka nõnda olnud ja saab ka kommunistlike korra juures nõnda olema? Kas vahest ühel ilusal päeval ei leia ametnikud, et see ikka ei ole korras, et nemad töölistega ühesugust toitu peavad sööma ja ühesugust riietust kandma — neile kuluks vahest midagi paremat? Ja kas vahest punakaartlased ei oleks valmis ametnikke toetama kui neile ka osa saab? Mis moodi tahavad töölised keelda, et nad oma tahtmist ei saaks täide saata? Kas streigiga? Streikida võib ikka ainult kodanlikes riigis, kus töölisel leivakannikas oma käepärast. Kommunistlikes riigis on kõik toiduainete tagavarad valitsuse käe all. Töölised ei saaks ühte päevagi streikida kui tühi kõht töösse sunnib. Sõjariistadega valitsusele vastu hakkamisest ei ole juttugi, sest rahva käest on sõjariistad ära korjatud ja kommunistlikes riigis sõjariistade kauplust ei ole, kust revolverit võiks osta. Ei jää muud üle kui tingimata valitsuse sõna kuulda. Parisorjus oleks varsti sisseseatud, ja võibolla, tema kõige halvemal kujul — kasti seisustega.

Või arvatakse, et kommunistlikes riigis on parem ori olla kui kodanlikes riigis? Isand jääb isandaks ja ori orjaks, olgu siin või seal!

Kas selleks oli tarvis inimesoo õilsamate esitajate jõupingutusi ja enese ohverdamisi aasta tuhandete jooksul, et rahvas ennast petliku õhulossi eest orjaks ära müüb siis, kui ta vabaks oli saamas?

Või arvatakse, et kommunistlikes riigis on siiski parem ori olla kui kodanlikes riigis vaba lepingu põhjal teenida, sest kommunistlikes riigis on 8 tunniline tööpäev?

Millega on see põhjendatud, et see tõesti nõnda saab olema? Näidaku kõiksugused sotsialistid mõni dokument ette, milles loodus kohustab ennast 8 tunnilise tööpäeva juures küllaldaselt toitu andma rahvale, kelle hulgast vaevalt $\frac{1}{4}$ tööd teeb, $\frac{3}{4}$ ametnikkudena päberit määrab, ehk muidu logeleb, sealjuures raga väga toredasti elada tahab.

Kui 8 tunnilise tööpäeva põhjenduseks tuuakse

ette, et meil juba kümmeaastaid kõigis tehastes ja riigi ettevõtetes 8 tunniline tööpäev maksev ja meie pole veel päris pankrotti ega nälga jäänud, siis on see nõrk põhjendus. See on sellest tulnud, et 25 prots. meie rahvast, nimelt meie põllumehed ja väikeettevõtjad 15 — 16 ja isegi rohkem tundisid päevas on pidanud tööd tegema ja selle peale vaatamata on meil siiski pankrott kätte jõudmas.

Kui põhjenduseks tuuakse ette, et endisel ajal Lääne-Euroopa tööstuse ettevõtjad 8 tunnilise tööpäeva juures isegi suurt puhaskasu teenisid, siis ei ole ka see õige põhjendus. Lääne-Euroopa tööstuse ettevõtjad ei teeninud puhaskasu oma tööliste, vaid kaubatarvita- ja kulul ja sellepärast, et leiba ja toorest materjali odavasti saada oli. Ühest küljest võimaldas seda see, et mõne teise maa talupoeg, kõige oma maa viljarikuse päale vaatamata, nalgima pidi, et Lääne-Euroopa tööliste paremat palka ja lühemat tööaega võimaldada; teisest küljest see, et Põhja-Ameerikas ja Argentiinas suurkapitali alusel valmistatud odav vili kõik maailma leivaturu nõudmised küllaldaselt täitis.

Niisama kui see kindel on, et rahvad, kes senini teistele söödaks olnud, seda mitte igavesti olla ei taha; niisama on ka see kindel, et Ameerika vili mitte igavesti maailma leivaturu nõudmisi täita ei jõua.

Sineari org (Mesopotaamia) oli vanasti nii viljarikas, et külv kuni 300 seemet andis ja kus niisugused suurlinnad asusid, nagu Babilon ja Niineve, kus miljonite viisi elanikke loeti. Nüüd on Mesopotaamias mõni õre külake väheste elanikkudega ja needki ei toida ennast põlluharimisest, vaid peasjalikult karjapidamisest. Kaanan oli omal ajal maa, mis piima ja mett jooksis, kus nii suured viinamarja kobarad kasvasid, et kahel mehel ühte kobarat vahepuus kanda andis. Nüüd on Kaanan kõrbetaoliseks muutunud. Egiptuse vili täitis vanasti kõik Vahemere äärsed viljaturud. Nüüd ei ole Egiptuse viljast midagi kuulda. Sitsiilia saart nimetati omal ajal Rooma viljaaidaks. Nüüd ei tea kui hästi Sitsiilia saar oma elanikke toidab?

Nõnda ei paku loodus ühtegi punkti, mille peale toetades inimene ligikaudugi oma tööpäeva pikkust võiks välja arvata. Inimesel ei ole looduse üle mingisugust käskimise õigust, vaid on ainult teenimise õigus. Mida hoolsamalt inimene tööd teeb, s. o. loodust teenib, seda heldemalt annab loodus inimesele tema ülespidamise.

Nõnda ei ole sotsialistide õpetus 8 tunnilisest ehk lühemast tööpäevast millegagi põhjendatud.

Üldse ei ole sotsialistlik kommunistlike ilmavaate õpetus muud midagi, kui paljas illusate sõnade kõlin. Buharini poolt kokkuseatud enamlaste programmi (eeskava) lugedes, kus õige sagedasti korduvad niisugused kõlavad sõnad, nagu: otstarbe kohasus, kõige vähema jõupingutusega kõige suuremaid tagajärgi jne., jääb mulje kui vähe aimu neil inimestel otstarbekohasusest on. Kui neil otstarbe kohasusest aimu oleks, siis nad teaks, et elu edenemise tung enast ühegi mõõdu (triigi) puu alla ei lase paenutada.

Sotsialistid on muidu suured Darvini austajad, sest nad arvavad, et Darwin oma põlvenemise õpetuse põhjendamisega kindlaks on teinud, et Jumalat ei ole. Tõe poolest ei ole Darwin seda mitte teinud. Kui ta ka vahest seda teha on tahtnud, yõi katsunud, siis on ta katse täiesti vastupidiselt õnnestunud. Darwin on kindlaks teinud, et loodust juhib e'u edenemise, elu alalhoidmise tung. Elu võib edeneda ja alalhoitud saada ainult otstarbekohasuse läbi. Sellepärast valitseb looduses otstarbekohasus. Seesama otstarbekohasus on ka inimeste elus ja edenemises mõõdu andev.

Mikspäraet ei omandanud inimesed kohe algusest sotsialistlik — kommunistlik ilmavaadet, vaid omandasid individualistlike, ehk n. n. kodanlike ilmavaate?

Sellepärast, et kodanlike ilmavaade inimeste edenemise ja elu alalhoidmise tungile vastas, s. o. inimestele otstarbekohane oli.

Oma õpetusega elu alalhoidmise tungist ja otstarbekohasusest on Darwin veel midagi muud kindlaks teinud. Seda õpetust tundes ja inimsoo ajalugu tähele

pannes, selgub, et Jumal edenemise tungisse ütle mata valju ja kindla seaduse on pannud. Kui elu edenemise tungile tõkkeid ette on tehtud, siis on see tung miinähsti tõkkes kui tõkke tegijad eest ära koristanud.

Omas arusaamatuses (poliitika tarkuses) on inimsugu sagedasti ja raskesti elu edenemise tungi vastu eksinud, on temale tõkkeid ette teinud ja selle eest ka sagedasti ja raskesti karistada saanud, aga individuaalilise, ehk kodanilise ilmavaate omandamises ei ole inimsugu mitte eksinud, vaid siin on ta käinud Jumalast ettesaatud rada mööda. Sellepärast vaadaku sotsialistid ette, et nad oma ilmavaate vägivaldse peale surumisega inimsuu edenemise tungile tõket ei teeks. Elu edenemise tung purustab tõkkes ja tõkke tegijad.

Veel lühidalt pilku sotsialistide ja nende tegevusele heites võiks järgmist ütelda: Sotsiaal-demokraatidest võiks ehk veel arusaada nende juures võiks veel mingisugusest aatest rääkida, sest nad ei taba oma aate teostamise juures lausa vägivalda tarvitada, — aga nad peaks arusaama, et elu selleks liig tõsine on, et teda vee päale võiks ehitada. Elu on tõde ja teda võib ainult tõe peale ehitada. Kui sotsiaal-demokraadid tõesti usuvad, et sotsialistilise ilmakorra juures inimsugu suurema edu võimaliseks saab, siis propageerigu nad oma õpetust, aga tarvitagu selle juures ainult tõe ja õiguse abinõusid. Seletagu nad otsekoheselt oma kuulajatele ära, muidugi kõiki inimlikke omadusi arvesse võttes, missugune nende ilmavaate lõppotsus on. Kui nad siis poolehoidjaid leiavad, noh — siis ei saa kellelgi selle vastu midagi ütlemist olla. Nüüd aga ei mõista nemad muud teha, kui inimeste sees saagi ahnust äratada. Inimeste saagiahnuse peale ehitavad nad oma koja ja tarvitavad ehitamise juures kõikisuguseid seltskonna jätiseid. Niisugust teguviisi ei saa kuidagi heaks kiita. On ju kõik inimsuu terasemad mõtlejad äratundmisele jõudnud, et saagiahnus inimsuu üks halvematest pahedest on, mida tuleb taltsutada aga mitte õhutada.

Sotsialistide enamlaste, ehk kommunistide juures ei saa aatest enam juttugi olla. Kas võih näiteks, seda veel aateks nimetada, kui armastusest inimeste vastu, inimesed ära tapetakse? Elu edendamise nimel, elu ära hävitatakse? Ei — siin ei ole enam midagi niisugust olemas mida aateks võiks nimetada. Siin on vähest metsiku saagiahnusega tegemist. Ja selle metsiku saagiahnusega on vist seletatav see asjaolu, et inimesed seda hävitust nii suure ohinaga enesele kaela kisuvad, ilma et ükski väline võim siin tegevuses oleks. Tahtmata tuleb siin meelde tuua Testamendi prohveti sõna: «Siin on tarkus. Kelmõistus on see arvaku ära metsalise ära, sest see on inimese aru» (Ilm. 13.18.)

Inimesed otsivad teed õiguseriigi poole, aga ei leia seda mitte. Kuhu on kadunud tee õiguseriigi poole? Kuhu on jäänud õiguseriik, mis aasta tuhändote pikkusel orjuse ööl heleda lootuse tähena inimeste südames helkinud, mis neid vahvustanud kõigis viletsustes, marudes ja mölludes, mille eest ennast ohverdanud kõik inimesoo paremad jõud?

Ei annud inimestele õiguseriiki võim (vägivalla ehk ilmalik riik), ei annud õiguseriiki Kristuse õpetus, mis ennast ristiusu kiriku õpetuseks ümber muudetult võimu ehk ilmaliku riigi teenistusse andis, ei poolegi ei anna õiguseriiki sotsialistlik — kommunistiline ilmavaade. Ilmalik ja kiriku võim on vähemalt tsivilisatsiooni ja kultuuri edendanud ja nõnda inimsugu õiguseriigile lähemale viinud. Sotsialistlik — kommunistiline ilmavaade ei ähvarda mitte ükski hävitada tsivilisatsiooni ja kultuuri, vaid teryet inimsugu.

Inimsugu on ära nõrkemas oma ülekohtu kätte. Aga inimsugu ei taha hävineda, vaid tahab elada — edeneda.

Et see, kui hirm kisendab vee ojade järele, nõnda kisendab rahva hing elava Jumala, s. o. õiguse ja tõe järele.

Ei ole enam õigust maa peal! kuuled nüüd pea igapäev igäühe suust.

Meie viimaste riigikoguvalimiste ajal valimiste üle juttu tehes, oli sagedasti kuulda ütelusi: »keda sa oskad valida, ühesugused vargad on nad kõik!« Ah — või juba niikaugele oleme jõudnud!

Ei — nii hull see asi veel ei või olla! Jumal tänatud! Meie elame alles, ei ole veel ära hävinenud, tähendab, et veel kõik ei ole vargad. Siiski üsna vale ei ole see sõna ka mitte, lugu on tõepoolest kaunis paha. Ära pane pahaks — kas sa vahest ise ka ei ole süüdi selle juures, et seisukord niisuguseks on kujunenud? Ole nii lahke ja ütle: kust tuleb see, et inimesed päise päeva ajal julgevad suure rahva hulga ees üles astuda ja tõendada, et see hea on kui ligimese käest tema varandus saab ära võetud? Eks ta vististi ikka sellest tuleb, et rahvas niisugust juttu väga heameelega kuulab? Ei ole seal siis midagi imestada kui niisugused inimesed ametisse saades ka tõesti oma sõnade järele teevad. Inimlikust seisukohast asja peale vaadates, tuleb ainult kiita, et seda ka tõesti täidetakse, mida on lubatud.

»Meesta sõnast — hädaga sarvist.« Sina salalik, miks sa pinda näed oma venna silmas, aga palki oma silmas ei pane sa tähele? Kisu esite palk omast silmast välja, siis seletad sa pinda välja kiskuda oma venna silmast.

Mis keelab õiguseriigi tulemist?

Inimesed ihkaved õigust juba algupäevadest saadik, aga kõik nende püüded ja ettevõtted õiguse kätte saamiseks on senini asjatuks jäänud. Ei ole ime, sest Kaini päevadest saadik kostab inimsoo trotsiv vastus: »Mu patt on suurem, kui et see andeks saaks.« Kain arvas, et ta ise omast jõust küllalt hästi edasi saab. Ta põgenes Noodi maale ja ehitas sääl linna (riigi).

Inimesed arvasid, et nad oma ülekohtu eest väga hästi kaitstud on, kui nad asutavad riigi. Nad asu-

tasid riigi, aga see riik oli väike ja nõrk ja ei jõudnud neid kuigi hästi kaitsta. Siis asutasid nad suuremad ja ikka suuremad riigid, kuni nad viimaks asutasid riigi, mis ulatas Herkulese sammasteni, s. o. üle maailma. Nad töötasid oma riigi korraldused viimase peensuseni välja ja nende riik sai väga tugevaks. Aga mida suuremaks ja tugevamaks nende riik kasvas, seda suuremat ülekohtu pidid nad kannatama. Nad olid hukka saamas. Jumal nägi seda ja temal oli hale meel inimeste viletsuse pärast; ta võttis nõuks ja tuli inimeste sekka, et inimesena neile eluteed õpetada. Aga inimesed võtsid Jumala kinni ja naelutasid ta ristipuu külge. Nende rõõm oli üpris väga suur, et see neil nõnda kergesti kordaläinud.

Kui nad nüüd üksteist vastastikku palju olid maha tapnud; oma suure riigi ära lõhkunud ja oma kultuuri, mida nad nii väga armastanud ja millest nii palju lugupidanud, ära hävitanud, siis asutasid nad omale kiriku — suure ja võimuka — ja lootsid, et kirik neid nende ülekohtu käest päästab. Aga kirik ajas talva rahva vahele ja ässitas venda venna tapmisele. Hakkasid voolama suured verejõed. Siis leidsid mõningad arukad inimesed, kes ütlesid eneste vastu: tehkem omale suured kivikoopad, väga kõrgete ja tugevate tornidega, et nad meid varjaksid ja meie jääksime elama. Ja nad ehtasid omale suured kivikoopad, väga kõrgete ja tugevate tornidega, ajasid omale selga raudriided, võtsid ühte kätte mõõga, teise kätte piitsa ja hakkasid oma vendade üle sunni isandaks. See amet meeldis neile väga, sest vendade veriseks piitsutamine pakkus neile palju lõbu ja lõpuks tulid nad arvamisele, et nüüd on nad inimese seisukorran jõudnud ja jäävad igavesti. Aga ära on lõhutud nende tugevad kivikoopad, puruks pekstud nende raudriided, katki murtud nende mõõgad ja piitsad.

Ja inimesed tulid otsusele, et tarkus ja kavalus on väga head asjad mis neid vististi ülekohtu käest päästavad. Nad hakkasid koolisid asutama ja tarkust õppima ja said väga targaks. Nende targad mehed ja

õpetlased tungisid taeva kõrgustesse ja maa sügavusse ja nad leidsid ülesse palju väga suuril ja väga väikeid asju. Nad leidsid ülesse uued päikesed ja maad; nad leidsid ülesse ka aatomid, õhu ja valguse kiirte virvendused jne. Aga inimest ei leidnud nad mitte ülesse. Jumala kohta ei jõudnud nad täiele selgusele. Ühed arvasid seda päris kindlasti teadvat, teised ei ole; teised jälle arvasid, et ikka nagu oleks. Ja inimesed ehitasid ülesse suured vangikojad, kuhu nad paljud oma kaasinimestest kinni panid ja seadsid ametisse politseinikud ja kohtunikud, kes pidid oma kaasinimest vangikojas uurimise alla võtma. Aga politseinikud ja kohtunikud ei leidnud inimest vangikojast, sest et seal olid ainult — numbrid. Nüüd asutasid inimesed rohkem koolisid, aga nad pidid ka rohkem ja suuremaid vangimajasid ehitama ja rohkem politseinikke ja kohtunikke ametisse panema.

Lõppude lõpuks tuli välja, et «ühesugused vargad on nad kõik!» Siis läksid inimesed väga segaseks ja neid hakkas vähemaks jääma, sest suuremiste arv ületas sündimiste arvu. Viimaks ütlesid inimesed: «asutagem rohkem koolisid, kõvendagem kontrolli, suurendagem vangikodasid ja pangem rohkem politseinikke ja kohtunikke ametisse.» Seda nad ka tegid ja ladusid oma õlgadele määratu raske koorma, mis neid põrumi maha litsus, nii et nad vaevalt — vaevalt hingitsesid.

On nagu saatus neid surivaks :

nad jäävad kurvaks,

nii kurvaks !

Mu Jumal, see üle võiks nutta !

Kas siis keegi,

ei keegi

neile sinn appi ei rüta

Inimsugu põeb rasket haigust. Kus on niisugune arst, kes mõistab või jõuab inimsugu tema haigusest parandada? Ehk kas inimsugu tahabki üldse oma

haigusest lahti saada? Kui lugu nõnda, siis on arstimise katse asjata rohu raiskamine. Kuid siiski mõnel juhul, kui arst mõistis haiguse juured üles otsida ja õige rohu anda, on haige ilma oma tahtmata terveks saanud. Nõnda siis — dootust ei tohi kaotada!

Enne kui arst haigust parandama saab hakata, peab ta haiguse põhjuse, ehk juured ülesotsima. Ka inimsoo haigust ei saa ravima hakata muidu, kui haiguse juured ei ole üles leitud. Inimsugu ei ole tõbine ihu poolest, vaid hinge poolest. Ja selle haiguse kindlaks määramiseks on meil käepärast otse suurepäraline abinõu. See on piiblräämat ehk pühakiri. Siia on kuulsad ja targad hingeteadlased ja arstid aastatuhandete jooksul kogunud kogemused selle haiguse põhjustest, tema mitmesugustest ilmutustest ja rasketest tagajärgedest üles kirjutanud. Siia on üles kirjutatud ka kõik retseptid ehk rohusedelid nendest rohtudest, milistega seda haigust mõjuvalt võib parandada. Lööme siis lahti piibli ja vaatame järele.

Ap Paulus kirjutab Room. 7. 19. »Sest mina ei tee mitte head, mis ma tahan, vaid ma teen kurja, mida ma ei taha.« Eks ole imeilik seisukord? Inimene tahab teha head, aga teeb kurja, mida ta sugugi ei taha. Kust tuleb niisugune seisukord? Meie loome säälsamas 24 salmis: »Oh mind viletsat inimest! Kes päästab mind sellesinase surmahüst.« Nõnda siis — inimese »ihu« see on tema armas mina on kõige kurja juur. Inimese armsast minast tulevad välja kõik tapmised, riisumised, vabielurikkumised jne. Oma armsa mina ümber on inimesed slati keksinud ja keerelnud. Oma armsale minale on nad ohyriks toonud kõik — kõik oma au, oma perekonnad, iseennast, ligimestest rääkimata. Oma armsast minast on inimesed teinud omale küll nähtavaid, küll nägemata kujusid. Ei seisagi ilma asjata kuldvasika lugu piiblis (omal kohal). Kuldvasikas on [Israeli rahva nähtav] mina.

Jumal oli seda rahvast iseäraliselt kasvatanud ja hoidnud. Nüüd oli ta teda kasvatusmajast vägeva käega, otsekui kotkatiibadel välja toonud, teda imelikult söötnud ja jootnud, mitmest hädaohust päästnud ja temale nüüdsama oma käsud ja seadmised teada andnud, mis tema »mina« pidid taltsutama. Kui nüüd Jumal veidi viibis; kui Jumal mitte iga silmapilk Iisraeli ümber ei tantsinud, siis hakkas Iisrael ise oma »mina« ümber tantsima. »Millest süda täis, sellest suu räägib.« Iisraeli rahva südames oli tema »mina« kuldvasika näol olemas ja see sai avalikuks valatud vasika sees. Seekord sai valatud vasikas küll ära põletatud ja palju rahvast märguks ära hukatud, aga oma »mina« kummardamist ei ole Iisrael jätnud, vaid on teda vahel veel halvemate jumalate: Paali, Mooloki, Astaroti (Astarte) jne. näol kummardanud.

Kui Iisrael tõotatud maa ligi sai, siis tuletas talle Jumal Moosese läbi veel kord kõik käsud ja seadmised meelde, ette seadides kõiki tagajärgesid, mis tulevad siis kui ta oma »mina« kummardab, kui ka siis kui ta oma »mina« kummardamise jätab. (5 Moos. 28 p.)

Iisrael oma »mina« kummardamist ei jätnud. Iisrael arvas, et Jumala kartus saadab pisut kasu, kuna elutarkus, nimelt rehkendus, palju kasu saadab. Ja Iisrael oli osav rehkendamises. Ta jättis maha põlluharimise ja hakkas kauplema, sest see töö oli kergem ja tulurikkam. Ta ehitas laevad ja vedas sisse kulda, kalliskive ja magusa lõhnaga puid. Et Iisrael osav rehkendaja oli, siis sai ta varsti väga rikkaks. Ega Iisrael just ihne olnud, ta andis Jumalale ka oma jao. Ta ehitas Jumalale eluasemeks toreda templi, sellejuures palju kulda ja kalliskive tarvitades. Ta ohverdas Jumalale rikkalikke ohvreid: palju lojuseid ja pudulojuseid. Aga Jumalal ei olnud headmeelt ei toredast templist, ega jäärarasvast. »Käsu täitmine on ülem kui tapaohver ja sõnakuulmine parem kui jäärarasv« (1 Sam. 15.22.) Üks ainus ohver Iisraelilt oleks Jumalale meele järele olnud, see oli tema »mina«. Aga just seda ei ohverdanud Iisrael mitte ja sellepärast sai

ta needmise alla. Maa, mis sajavõrdset vilja kandis, piima ja mett andis, on nüüd tühi kõrbe ja Iisrael ise kõige maailma rahvaste sekka laiali pillatud. Iisrael kummardab tänapäev oma »mina« (kuldvasikat) veel suurema hoolega kui kunagi varem ja häda sellele rahvale, kelle seas Iisrael võimust võtab. Iisrael sunib teda oma kuldvasika ümber tantsima, kuni ta lõpeb.

Ega teisedki rahvad ilma »minata« ole. Ka neil on ta kuldvasika, Paali, Mooloki ja võibolla mõnel veel halvemal kujul olemas.

Meilgi, näiteks, peetakse Jumala kartusest vähe lugu. Jumala ja tema sõna üle otse hirvitatakse. Usuõpetus on aine; mida rahvahääletuse tagajärjel koolides ainult sallitakse. Lapsed peavad õppima elutarkust: rehkendust, võõraid keeli, looduslugu jne. Need on ju kõik väga head asjad, aga ma kahtlen väga selle juures, et just neis ainetes tõsine elutarkus peitub?

Milleks on, näiteks, rehkendus tarvilik? Vististi selleks, et oma ligimest paremini üle trumbata mõistaks? Aga mis siis kui ligimene paremini rehkendada mõistab ja lõppude lõpuks üle trumpaja leiab, et ta ise üle trumbatud on. Ja — rehkendus on niisugune aine, mille ulatus inimese mõistusele niisama ära määramata kui ilmaruum.

Niisama võõrad keeled. Nad on iseenesest väga hääd asjad. Nad avavad meile võimaluse võõraste rahvastega läbikäia, nende käest mõndagi hääd õppida, aga ka mõndagi halba. Ja — missuguse rahva keelt meie peaksime kõige pealt õppima? Iseenesest mõista — kõige kultuurilisema rahva keelt! Aga kultuur ei ole ühegi rahva monopol, ei ole ka ühegi maakoha külge köidetud. Ajalugu näitab, et maailma rahvaste majandulise ja vaimlise kultuuri raskuspunkt väga liikuv on olnud. Kultuur inimkonna hällipõlve ajal oli see raskuspunkt Mesopotaamias ja Vahemere hommiku poolseil kallastel; siis seisis mõni aeg Vahemere keskkojal; vajus sealt aegamööda Atlandi ookeani kallastele, kust ta otsaga Läänemereni jõudis. Praegu toetab ta

ühel ajal algas A tlandi ookeani ääres, teisega lääne kaldale, — võib olla, etdsuurem raskus juba lääne kaldal? Järjekorras bedasi miinnes on ära vististi varsti Vaikse ookeani kallastel, kus kustutan lõunapoolseid vajudes Indiasse jõuab juba sealt lõpuks Iraani kaudu Mesopotaamiasse — sinna tagasi, kust ta alguse saanud. Nõnda peaksime kõik maailma rahvaste keeled kätte õppima, kui meie tahame nende »kuldvasika« ümber tantsida. See kõik meil äle jõuab. Ja — rehkendus ja võõrad keeled on väga hääd asjad, aga nad ei ole mitte peasjad.

Tunnistan siin otsekoheselt, et mina ei ole sugugi hariduse vastane, vaid kõigiti hariduse poolt. Mina olen kindel arvamises, et üksikud mõned kangelased võivad küll tehitada vägivallariiki, mitte millalgi õiguse riiki. Õiguseriiki võivad ainult terved rahvad ehitada ja kanda. Nüisuguse võimaluse annab rahvale suurem haridus. Mitte aga praegune kasvatus ja haridus. Kasvatusele ja haridusele tuleb teine summa anda. Malver ütleb oma teises »Teadus ja usk« ristiusk ei jõudnud oma oma enese õpetusandmist sünnitada, vaid kasvatus jäi paganlikuks. Jah, kasvatus jäi paganlikuks ja on selleks jäänud tänase päevani, sellepääle vaatamata, et koolides õpetati ja õpetatakse usuõpetust. Keskaja algul kloostrites ja pärastpoole riiklikes ülikoolides oli jumalasõna teadus (theologia) peaaegu ainukeseks õppeaineks ja selleaegsed õpetlased jõudsid jumalasõna teaduses õigen kaugele. Nemed juurdlesid nüisuguseid tähtsaid küsimusi, nagu: kus oli Jumal enne maailma loomist? Kui suur oli Aadam loomise ajal, või kui kõrgeb on taevas, missugune tema ruumide jaotus ja nende eriotstarbe? või kui sügaval on põrgu, missugune tema ruumide jaotus ja nende eriotstarbe. (Dante Divina comoedia; Joh Schen — Geschichte der Weltliter.) Nüisugused küsimused võivad ju olla väga tähtsad ja sügavamõttelised, kuid kristliku kasvatusel abinõud nad ei ole. Juurdlejad unustasid ära ühe küsimuse ja nimelt: mis nõuab Kristuse õpetus inimesel käest, ehk kuidas peab tõsine ristiniimenes elama? Kristuse õpetus nõuab oma liha ristiloomist kõige ihal-

damiste ja himudega. Seda õpetatud isandad muidugi ei tahtnud, vaid nad armastasid oma liha üpris väga ja püüdsid tema ihalemisi ja himusid täita. Et rahulikult võiks maitsta, mis maitsta annab, suruti rahvas vaimupimedusse ja ihuorjusesse. Rahvast mõistsid isandad igal ajal noomida ja teda karskele ja kainele elule manitseda. Kuid Kristuse õpetus, ehk ristiusk nõuab rohkem teoga kui sõnaga õpetamist (mine ja tee niisamuti, siis pead sa elama.) On ju olnud igal ajal nii keskajal kui praegu, inimesi, kes on püüdnud enam-vähem Kristuse õpetuse kohaselt elada. Need on teinud seda rohkem loomusunniliselt kui saadud kasvatuse mõjul ja neid on olnud ikka sedavõrd vähe, et nad oma eeskujuga rahvahulkade eluviisidele kuigi suurt mõju ei suutnud avaldada. Rahva ametlikud kasyatajad, tema ülemad ja juhatajad ei ole millalgi ennast kohustatud tundnud olevat kristlikkudes eluviisides rahvale eeskuju anda, küll aga on nad rahvast noominud, manitsenud. Kuid sõnad on ainult sõnad! Rahvas näeb, et ülemus nii ohtralt püüab elu nautida ja — mikspärast ei peaks tema sedasama tegema — ega temagi suu sarvest ole. Ja, praegune kasvatus ja haridus on ka niisugune, mis jätab inimese hingeelu hoopis puutumata, ehk puudutab teda hoopis pealiskaudselt, sellevastu aga õpetab inimest väga hoolitsema oma ihu eest. Aga pühakiri ütleb: inimese südame mõtlemised on kurjad lapsepõlvest saadik; inimese südames asuvad lihahimu, silmahimu, auahnus, elukõrkus jne.; inimese südamest tulevad tapmised, riisumised, abielurikkumised jne. Need inimese halvad pahed, tema hirmsamad vaenlased ja rüüstajad jätab meie praegune kasvatus-teadus puutumata, ei — ta kiidab neid loomulikkudeks ja peab tarvilikuks neid kõigiti arendada. Inimene peab ju ometi oma elust lõbu, ehk lihtrahva keeles öeldud, magu tundma. Rahva lõbustuseks on siis ka asutatud mõnesugused lõbustusekohad; peale mitmesuguste teatrite veel kohvikud, restoranid, kaba-reed, öölokaalid ja muud sarnased kõrgema kultuuri saavutused. Ja, miks peaks üks inimene, kes seisab

13
praeguse aja kultuuri tipul, neid asutusi tarvitama, sest nende tarvitamine on ju avalikuks tunnistajaks, nagu pitsari märgiks, et inimene on kõrgema kultuuri osaline. Aga need eespool nimetatud kõrgema kultuuri saavutused on väga kallid, nad maksavad hirmus palju raha. Mõtelgu nüüd igaüks, mis selle tagajärg on, kui inimene küll teenib päevas 100 krooni, aga öösel 200 krooni läbi priiskab. Tagajärg on kole. Ei löö ette seal inimesele mingisugused sissetulekud, kui suured nad ka oleks, puudus tuleb ikka kätte. Lõpuks tuleb käsi sirutada võõra varanduse järele ja võtta kas vägisi ehk kavalusega.

Kui niisuguseid juhtub rahva seas üksikuid olema, siis ei ole nad veel hädaohtlikud, kui neid aga palju saab, siis võivad nad viimaks rahvale saatuslikuks saada. Et nüüd meie praegune kasvatus ja haridus inimlike pahede hävitamiseks nii vähest võimet avaldab, kõrgem haridus koguni inimesed kehalisest tööst ära võõrutab, selle vastu nende maitsmise himusid veel ärritab, siis ei ole ime, et ette nägelikumad inimesed ja, võibolla, just tõsisemad rahva hariduse sõbrad on hakanud kartma ja hädaldama, et meil on kõrgemaid õppeasutusi üleliig palju ja haritlaste rohkus võib meile saatuslikuks saada. Võib tõesti jah! Kuid veel ei ole meie hävinenud; meie peame kurssi muutma, siis võime priskesti edasi elada.

Tarvis on rahva kasvatust ja haridust nõnda korraldada, et selle läbi saaks hävitatud inimese südame kurjad mõtlemised ja asemele istutatud kõik, mis ilus, mis hea, mis armas on kuulda ja näha, et inimene õpiks tundma, et see temale auks on ja teda alles inimeseks teeb kui ta oma palehigis enesele leiba teenib, selle vastu aga logelemine ja igasugune oma himude täitmine teiste kulul, alandab teda loomajärjele, olgugi, et ta kahe jala peal kõnnib, ehk ennast koguni haritlaseks peab.

See võib ju kõik väga õige olla, mis siin kasvatusest ja haridusest on öeldud, aga kas see uus kurs

ei ole mitte üle liiga raske ehk koguni läbi viimata, arvab ehk mõnigi lugejatest?

Raske ta võib vahest küll olla, aga läbiviimata ei ole ta mitte. Meil on ju täieline eeskuju Inimese pojas Jeesuses Kristuses. Niisama on meil tema õpetus täielikult teada. Muidugi ei aita, nagu eespool tähendatud, paljas suusõna õpetus, vaid kõige mõjuvam kasvatus ja õpetus antakse eeskujuga. Sellepärast peaksid kõik need, kes ennast tunnevad kutsutud ja seatud rahva ülemaks, õpetajaks ja kasvatajaks olema, katsuma kõige esite oma eluviise Kristuse õpetusega kooskõlasse seadida. Teie valgus paistku inimeste ees jne. (Matt. 5. 13-16.) Kuhu juhatajad ees sammuvad, sinna läheb rahvas järele! Kui siis rahvas oma ülemate ja juhatajate järele kasvab heades eluvii-sides, õpib austama ja armastama oma ligimest, ei hakka pinda välja kiskuma oma venna silmast, enne kui palk oma silmast väljakistud, siis kaovad varsti meie hädad ja kitsikused. Siis kaob meil maa puudus ja leiva puudus. Meie maaala võiks siis vahest toita mitte 2 — 3 miljoni inimest, vaid veel kümme korda rohkem ja rahvas jõuaks suuremate raskusteta 10 ehk rohkem ülikooli üleval pidada ja haritlaste rohkus ei oleks temale siis hädaohuks, vaid koguni elurohuks.

Tee õiguseriiki läheb Jumala kaudu Kristusest ettenäidatud rada mööda.

Eespool on öeldud; kuhu juhatajad sammuvad, sinna läheb rahvas järele. Ajalugu tõendeb, et see titelus tõsi on. Kuid igas asjas on erandeid, nii ka siin. Rahvas harilikult usaldab oma juhatajaid ja sellepärast jälgib neile. Mõnikord aga kaotab rahvas oma juhatajate vastu usalduse ja siis ei jälgi ta neile enam mitte, vaid kihutab nad minema ja valib omale uued juhatajad. Kuid uute juhatajate valimisega on ka oma häda. Nii mõnigi kord on rahvas uute juhatajate all veel suuremasse hädasse sattunud kui vanade all

oli. On ju olemas auahneid ja saagiahneid inimesi, kes arvavad, et rahva juhatajana on väga hea rahvast pügada ja sellepärast püüavad nad kõiksuguste töotuste ja meelitustega rahvast oma järele tõmmata. Kui aga rahvas neid kord ametisse valinud, neid oma juhatajateks tunnistanud, siis muudavad nad ennast varsti, võibolla, metsalisteks inimese näol. Kuidas ennast niisuguste asjade eest hoida?

Ma teaksin siin head nõu! Kristus ütleb: puud tunktakse tema viljast jne. Nende viljast (tegudest) peate neid tundma! Ametisse ei tule valida mitte neid, kes rahvast meelitavad, temale kõike head jagada lubades, mida neil harilikult anda pole, vaid nad meelitavad sellepärast, et nad ise rahva käest tahavad saada; ametisse valida vaid tulevad niisugused, kes juba rahva kasuks on midagi ära teinud.

Jah, ma saan aru küll, et ametisse tuleks valida ainult ausad ja teovõimsad inimesed, aga kuidas ma saan neid valida? Partei juhatus seab kandidaadid ülesse ja mina muudkui hääleta, ilma et ma kandidaati tunneksin, või tema tegudest midagi teaksin. Ajalugu on tõesti niisugune, et meie peame omale n. ü. seotud silmadega juhtisid valida. Aga meie võime ju asja parandada, selleks ei ole meil tarvis mingit revolutsiooni teha. Meil on ju demokraatlik vabariik. Inglise kirjanik Rud. Kipling ütles ühes oma teostest: demokraatlik valitsus on muidu väga hea, aga ta läheb rahvale kalliks maksma. Noh, mis ta nüüd siin ütleb tema headusest, sellest ei tea meie veel mitte midagi, aga tema kallidusest meie juba midagi teame. Mina arvan, et Kipling'i ütetus demokraatia headusest ka ikka tõsi on. Temal on see headus, et rahva käes on ülem võim valitsuse muutmiseks, ehk tema jätmiseks. Muidugi, kui rahvas on lõhestatud parteidesse, siis on valitsuse muutmine õige raske.

Sellepärast tuleksid kõige pealt ära kaotada parteid ja partei juhtidele passid kätte anda. Õiguseriigis, mida meie tahame ehitada, ei ole, ei tööstureid, ega töölisi, ei peremehi, popse, ega sulaseid, vaid seal on

kõik ühesugused üksteise poolt lugupeetud ja armastatud kodanikud. Parteid kuuluvad ainult vägivallariiki. Vägivallariik ju seisabki ainult partei tülide najal (jaga ja valitse), sest »mudases vees on hea kalu püüda».

Kui meie oleme ära kaotanud parteid, siis kaotame ära ka proportsionaalse valimise, missugune on tulus ainult partei juhtidele, ja seame sisse n. n. kaudsed valimised. Esimene ring võiks õige väike olla, nii umbes 1000 valijat. Selles ringis on kodanikud kõik üksteisele enam-vähem tuttavad, nende teod teada. Meie seame seal ülesse rohkem kui ühe kandidaadi, et rahvas nendest kõige parema võiks välja valida. Need paremad väljavalitud kodanikud tuleksid oma korda kokku suuremas ringis ja valivad jälle kõige paremad eneste seast jne. kuni oleks valitud paras arv kõige paremaid kodanikke, kes moodustaksid enesest seaduseandva-seadusetäitva võimu. Tahaksin siinjuures veel tähelepanu juhtida sellele, et inimese aususe ja headuse kõige kindlamaks aluseks on Jumala kartus. Kes tõendab, et temale pole Jumalat tarvis, et tema on iseenesest hea ja aus, see teeb iseennast Jumalaks ja petab iseennast ja teisi. Meie teame, et Jumal on täieline kõigis asjus. Kas on ükski inimene mõnes üksikuski asjas täieline? Ei ole ükski! Apostel Pauluski, kes ometi oli ennast andnud kõige oma olemisega oma Issanda teenistusele, ütleb: meie kõik oleme pattu teinud ja Jumala aust ilma (Room. 3. 23.) Ja oma halbtust õieti ära tundes, tungib valus õhkamine ta rinnast: oh mind viletsat inimest jne. Inimestest ei ole ükski täielik, ega kellel Jumal on, see võib aegajalt täielikumaks saada, sest tal on eeskuju ja veel kõige täielikum eeskuju. Kellel aga eeskuju puudub, ehk tal on mõni poolik eeskuju, see arvab, et ta ju hea küllalt on ja siis muidugi ei püüagi täienemise poole. See on igaühe eraasi missugune ta tahab olla, meie ei hakka siin kohut mõistma, aga ametisse meie niisuguseid ei vali. Rahvale on eluõnneks, kui ta valib omale Jumalakartlikud ülemad ja juhatajad. Aga rahvas ise peab ka ühtelugu täienemise poole püüdma, s. o. Jumalale

ligemale tungima, tema tähtmist tundma õppima. Abinõuks siin on meil pühakiri, ehk Jumalasõna. Sellepärast peame Jumalasõna nii sagedasti kuulma ja õppima kui see vähegi võimalik on. Ärgu aga keegi arvaku, et sellega Jumalale mingisugust meelehead, ehk orjust oleks tehtud, mille eest Jumal kohustatud oleks oma iseäralist õnnistust andma. Jumalale ei ole mingisugust teenistust, ega meelehead tarvis. Jumal on täiuste täius taevas ja maa on täis tema au! Kõik meie kummardamised, palumised, meie tänu- ja kiituse-laulud, risti ette löömised ja mitmesugused muud kombed ei pane Jumalale tolligi juurde. Usukombed on kaunid asjad, neid ei tule mitte põlata, koguni kõlbmata on nende üle hirvitada, see oleks iseenese üle hirvitamine, aga nemad on ainult välispidised asjad. Usukombed on abinõud, mis meile Jumalat meelde tuletavad — ja elu saladuslikkust piltlikult kujutavad. Kui meie usume, et meie usukommete täitmisega Jumalale mingisugust meelehead, või orjust teeme, siis meie petame iseendid. Usukommete täitmisega teenime iseendid, s. o. nende täitmisega tuletame enestele Jumalat meelde.

Juudid arvavad, et nemad oma palvete ja usukommete täitmisega Jumalat teenivad ja sellepärast on nad väga hoolsad palumistega ja usukommete täitmisega, aga Jumal ei kuule neid, sest nad teenivad Jumalat ainult oma huultega. Jumal ütles omal ajal Moosese läbi Iisraele: kuule Iisrael, mõtle minu käsu seadmiste peale ööd ja päevad, et sa seda pead.» Et Iisrael alati Jumalat ja tema käsu seadmisi meeles peaks, sellepärast seati mitmesugused usukombed ja ohvrid. Iisrael arvas, et need kombed ja ohvrid ongi need käsuseadmised, mida pidama peab. Aga sellega ta eksis ja eksib praegugi. «Käsu täitmine on ülem kui ohver!» Muidugi mitte inimeste käsu täitmine, vaid Jumala käsu täitmine. Ainult niisugust inimeste käsku tuleb täita, mis Jumala käsuga ühte läheb.

Mis on siis Jumala käsk ja mis on Jumala käsu õige täitmine? Selle kohta on Jumal ise — Kristuses

inimeseks saades — meile kõige täielisema eeskuju, kõige täielisema seletuse andnud. Kristus on kui peegel, kust meie võime näha, kui palju või kindlasti meie Jumalat usume ja kas meie Jumala käskusid õieti täidame. Kristus on see peegel, kust meie näha võime, kas meie ligimesed Jumalat usuvad ja tema käskusid täidavad. Kuidas meie Jumala käsku võime õieti täita, selleks on Kristus meile täielise eeskuju andnud. Kui meie nüüd Jumala käsku õieti täita tahame, siis peame Kristuse sarnaseks saama. «Kristus ei arvanud seda enesele saagiks, et tema Jumalaga ühesugune oli; vaid alandas iseennast ja võttis sulase näo enesele ja sai inimeste sarnaseks ja leiti välispidisest kombest kui inimene, ja alandas iseennast ja sai sõnavõtlikuks surmani, pealegi risti surmani.» (Vilip. 2. 6-8.)

Niisuguseks peame ka meie saama. Meie peame ära hävitama oma metsalise («mina»). Meie peame oma liha («mina») ristilööma kõige ihaldamiste ja hirmudega. Kui meie ap. Pauluse sõnadega võime ütelda: »ma elan, ei mitte enam »mina«, vaid Kristus elab minn sees«, siis oleme vabad oma metsalisest »minast«, siis oleme kõlbulikud Jumalat õieti teenima.

Kuidas Jumalat õieti teenida võib, selle kohta annab Uus-Testament rikkalikult juhatusi. Seal kirjutatakse näiteks: «üks hea ja õige Jumala teenistuse viis on vaestelaste ja lesknaiste järele vaadata» jne. Nõnda siis võib Jumalat õieti teenida ainult tegudega, mitte sõnadega. Jumalat õieti teenib inimene siis, kui ta oma ligimest aitab.

Aga mis on mul kõigest sellest kasu, et ma oma ligimest aitan? Mul on iseenesega ja oma asjaga juba küllalt tegemist, kust leian ma veel võimalust ja aega teisi aidata?

Kasu sellest kõigest on inimestel enestel. Kõik, mis Jumal on teinud, seda on ta inimeste kasuks teinud. Kõik mis Jumal inimesele on käskinud teha, see kõik tuleb temale enesele kasuks. Jumalale ei ole mi-

dagi tarvis. »Mis inimene iial teeb, seda teeb ta kõik iseenesele.«

«Mis teie nüüd iial tahate, et inimesed teile peavad tegema, seda tehke teie ka neile.»

Kui sa tahad, et ligimene sind peab aitama, siis aita sina ligimest. Kui sa tahad, et ligimene sinu vastu peab tõsine olema, siis ole sina ka tema vastu tõsine. Kui sa tahad, et ligimene sulle peab õigust tegema, siis tee sina ka temale õigust jne.

Nõnda teenid sa ligimese sees iseennast. Ja see on ka ainus õige Jumala teenistuse viis. Iseennast teenida peaks ometi igaühele kerge olema!

Sellepärast ütleb Kristus: »Minu ike on hea ja minu koorem kerge« (keõja) Matt. 11. 30.)

Nagu sellest kõigest selgub, ei ole Jumal mingisugune vägivalla valitseja, kes oma kasuks inimesi orjama sunnib, vaid omad käsud on ta selleks annud, et inimesed võiksid õnnes elada.

Tee seda, siis pead sa elama! Kui meie kõigest sellest aru saame, siis avaneb meie silmade ette pilt, mille suurust, iludust, kooskõla, vägevat jõudu ühegi inimese keel ei jõua ära seletada. Meie saame aru, et terve inimsugu on üksainus keha, miljardite liikmetega, mis miljonite niidikestega üksteise külge seotud. Nii-pea kui mõned liikmed vägistatud saavad, siis on kõdunemine ja lagunemine lahti. Terve keha on haige ja ta peab suuri, ütlemata suuri jõupingutusi tegema, enne kui ta tasakaalu kätte saab. Edenemisest, ehk kosumisest ei ole niusugusel korral juttugi. Siis
aga olgu!

Seekord ei ole meil kuigi palju tarvis teada. Vaatame ainult, kuidas meie omale õiguseriigi võiksime ehitada. Kui see meil käes, siis selgib kõik iseenesest.

Lühidalt kokku võttes on õiguseriigi põhiseadus järgmine »Sina pead Issandad oma Jumalat armastama kõigest omast südamest, hingest, meelest ja väest, ja ligimest kui iseennast.«

Selle põhiseaduse peale toetades võtaks õiguseriik vististi järgmise tegumoe :

Õiguseriigi piirid.

Õiguseriik võib teostatud saada ainult rahvuslisel alusel. Nagu igal üksikul isikul (indiviiduumil) oma iseäraldused on, mis täiusele võivad jõuda iseenese, s. o. vaba, iseseisva välja-arenemise läbi, nõnda on igal rahval oma iseäraldused, mis ainult rahva enese läbi võivad rahuldatud saada. Kui riigi, ehk enamuse rahva seas on teiste rahvaste killukesi, siis peab riigi rahvus neile võimaluse andma, omi rahvuslisi iseäraldusi rahuldada, aga need killukesed peavad muidugi tähele panema kohanemise seadust.

Õiguseriigi valitsus.

Ükski riik ei ole ilma valitsuseta; ka õiguseriik ei või ilma valitsuseta olla. Õiguseriigi valitsus võib ainult valitud olla — valitud üldise, ühetaolise valimise õiguse põhjal. Hääletamine võib ka avalik olla, sest õigus ei karda valgust. Ametisse ei valita mitte neid, kes kõige rohkem lubavad, vaid neid, kes kõige rohkem on teinud. Kes ustav on olnud pisku üle, seda peab palju üle pandama. Kes oma vähesega on mõistnud oma ligimesi teenida, sellele peab võimalus antama rohkemaga oma ligimesi teenida. Tegevuse juures tuleb aga tähelepanna, kas keegi seda teeb Jumala auks, ehk teeb ta seda oma metsalise («mina») upitamiseks. (Nende viljast peate neid tundma.) Õiguseriigi valitsus ei ole võimu valitsus. Tema ei püüa ja ei näita oma võimu ei väljaspoole, ega sissepoole, vaid ta on ainult rahva elu ülemjuhatus — rahva teenija.

Õiguseriigi kodanikud.

Õiguseriigi kodanikud on kõik üheõiguslised, üks-teise vennad ja õed vabaduses ja armastuses — üks

jõuab teise ette armastusega. Et õiguseriik siin maa-peal asub, siis tahavad tema kodanikud süüa, nagu harilikud inimesed kunagi ja nad peavad tööd tegema, et leiba saada. Sellepärast jagunevad kodanikud elu-seisustesse, ehk elukutsetesse. Õiguseriigis on siis oma vabad mehed, sulased jne. — on kõiksugused tööd ja ametid, aga kõigil on seesama vaim. (vaata 1 kor. 12. 4-12 ja 1 kor. 7. 22.) Aga koerad ja joodikud ja nõiad ja hoorapidajad ja tapjad ja võõra jumala teenrid ja kõik, kes valet armastavad ja teevad — niisugustel ei ole aset õiguseriigis (1 Kor. 6. 9-10; Kalat. 5. 19-21; Ilm. 22. 15.)

Haridus.

Kõigile õiguseriigi kodanikkudele on haridust väga tarvis, sest õiguseriik tugeneb ainult kõikide oma kodanikkude vaimu selgusel, mida ükski pimeduse võim ei saa oma kasuks väärata. Sellepärast peavad kõik kodanikud haridust saama ja riik peab seda korraldama, nõnda kuidas tal selleks abinõud käepärast on. Kõik õiguseriigi kodanikud peavad üldistes joontes oma kodaniku kohuseid ja õiguseid tundma õppima. Kellel tahtmist on õiguseriigi seaduste tundmises sügavamat tarkust omandada, sellele peab seda võimalust antama, sest seaduse seletajaid on tarvis — ja Siionil peavad oma vahid tornis olema. Aga ka kõiki muid teadusi võivad ja peavad õiguseriigi kodanikud õppima, nimelt aga niisuguseid teadusi, mille abil nad looduse käest uusi varandusi võivad inimsoo heaks välja meelitada ja mille abil nad looduse jõudusid inimsoo kasuks tööle rakendavad. Looduse kohta on õiguseriigi kodanikkudele piiramata voli antud oma isanda seisukohta maksma panna, aga oma kaaskodanikkude üle ei tohi nad ennast isandaks seadida. Sellepärast ei tohi õiguseriigi koolides niisuguseid teadusi õpetada, mis võiksid inimest võimu püüdmisele avatleda.

Töö.

Igal kodanikul on vabadus omale tööala valida oma annete ja tervise kohaselt. Igal kodanikul on vabadus oma töövilja nõnda tarvitada, kuidas tema seda heaks arvab. Et õiguseriigi kodanik Kristuse vaimust seotud on, siis tarvitab ta muidugi oma varandust Jumala auks, s. o. oma ligimese teenimiseks. Kõik õiguseriigi kodanikud teevad hoolega tööd, sest nad teavad, et töö on abinõu, mis teeb inimsoo terveks, rõõmsaks, võimsaks edenemise võimeliseks. Sak-sarahva luuletaja Fr. Schiller ütleb oma kuulsas kella-laulus :

*Vaat' töö on inimese ehte —
ja kus tal mõistus au toob,
et ta ju ette sest saab tähte,
mis oma käte rammul loob!*

(C. R. Jakobsoni tõlge.)

Hoolekanne.

Kodanikkude eest hoolekanne on õiguseriigis kõige paremini korraldatud, sest õiguseriigi kodanikud ei ela mitte oma kasuks, vaid oma ligimeste kasuks. Nad teavad, et nad oma ligimese sees Jumalat teeni-vad. Kodanik, kes mingisugusel põhjusel sunnitud on oma ligimeste abi tarvitama, ei pruugi ei häbi, ega mingisugust kibedust Jumala ja inimeste vastu tunda, sest ta teab, et tema sees Jumal inimeste poolt austatud saab. Oiguseriigis avitatakse nõnda, et pahem käsi ei tea, mis parem teeb.

Tervishoid.

Et õiguseriigi kodanikud hoolega tööd teevad ja, et paras töö tegemine kõige parem tervise karastaja ja hoidja on, siis ei pruugi arstid oma aega ja jõudu ühtelugu haigete ravitsemise peale ära kulutada, vaid nad leiaks aega neid looduse mõjusid järele uurida,

mis ühe ehk teise taudi põhjuseks saavad ja nende vastu abinõusid otsida. Arstide abiandmisel ja kaasabil saaksid ka elumajade ja korterite plaanid kokku seatud.

Teadused ja kunstid.

Ehk küll õiguseriigi kodanikkudel kõrgem teaduse aste: Jumala ja iseene se tundmine käes, siiski ei ole teadused ja kunstid veel ülearseks saanud. Inimese silm tarvitab mitmekesidust ja tema vaim jänuneb sügavamate teadmiste järele. Õiguseriigis on teadused ja kunstid selle poole sihitud, et Jumala täiust inimestele arusaadavamaks teha. Niisugusel kunstil ja teadusel, mis inimese »mina« kasvatab, tema «metslist» ärritab, ei ole aset õiguseriigis. Õiguseriigis on ainult sellel aset, mis hea, mis ilus, mis kaunis, mis armas on kuulda ja näha — mis inimest lähemale viib jumalikule täiusele.

Kohus.

Et õiguseriik siin maapeal asub ja inimestest koos seisab, siis ei või ka temas pahandused tulemata jääda, aga häda sellele, kelle läbi pahandused tulevad (Matt. 18. 7.). Õiguseriigis on kõigi kodanikkude õigusetunne kohtumõistja. See õigusetunne on vaba iga-sugusest onupoja politikast. Advokaatidel, kes õigust kõveruseks ja kõverused õiguseks käänavad, õiguseriigis aset ei ole. Kohtunik on rahva õigusetunde avaldaja, tema õigele otsusele kajuandja. Kas see otsus armulik, ehk mitte armulik saab olema, igatahes saab ta õige olema — vaba kõigist inimlikkudest nõrkustest. (Luuk. 17. 1-2.)

— — — — —
Niisugune oleks õiguseriigi tegumood üldistes joontes.

Kui rahvad juba küllalt võimulised on õiguseriiki teostama, siis saavad nad ka mõistma temale täielisemat kuju anda.

— — — — —

Nõnda kuidas iga üksik rahvas, Kristuse vaimust seotud, oma vahel ühiseks, kokkukõlaliseks koguks ühineb, nõnda ühinevad kõik maailma rahvad, suguharud ja keeled Kristuse vaimust seotud, üheks ühiseks, kokkukõlaliseks koguks — ülemaailmliseks õiguseriigiks.

Saab olema üks kari ja üks karjane — Kristus, õiguseriigi kuningas.

Lõpusõna.

Moosese 1 raam. 11 peat. 1-9 salmini loeme järgmist; Kõigil maailmal oli üks keelemurre ja ühesugused sõnad. Ja see sündis kui nemad hommiku poolt teele läksid, siis leidsid nemad oru Sineari maalt ja jäid sinna elama. Ja nemad ütlesid teine-teise vastu: et tehkem nüüd telliskive ja põletagem neid õieti. Siis oli neile see telliskivi kiviks ja mäevaik oli neile saueks. Ja nemad ütlesid: et ehitagem nüüd üles enestele ühe linna ja torni ja otsa ligi taevast ja tehkem enestele nime, et meid laiali ei pillutada kõige see maa peale. Ja Jehoova tuli maha vaatama seda linna ja seda torni, mis inimeselapsed üles ehtasid. Ja Jehoova ütles: vaata, üks rahvas ja üks keelemurre on neil kõigil ja see on, mis nemad hakanud tegema ja nüüd ei keela neid ükski kõik seda tegemast, mis nemad mõtelnud. Et läki nüüd alla ja segagem seal nende keelemurre, et nemad teine-teise keelemurret ei saa mõista. Ja Jehoova pillas neid sealt laiali kõige see maa peale ja nemad jätsid selle linna üles ehitamata. Seepärast pandi tema nimeks Paabel, et Jehoova seal kõige maa keelemurde on ära seganud, ja sealt pillas Jehoova neid laiali kõige maa peale.

Muinasäegne mõttetark on siin suurepärase pildi maalinud. Rahvas on leidnud omale kõlvulise asukoha ja otsustab sinna asutada riiki (ehitada linna), mis neid mitte üksi väliste hädaohtude eest ei kaitseks, vaid neile õnnepõlve ehk, nõnda ütelda, paradiisi maa peale tooks

(torni otsa ligi taevast.) Terve rahvas saab asja tarvidusest ja tulukusest aru ja iga üksiku püüd ja nõue on, et ehitus saaks nõuete kohaline. Ühel meelel asutakse tööle. Üks sõtkub saue, teine vormib kive, kolmas kärutab ehituse kohale, neljas laob müüri, viies muretseb sideainet — määvaiku jne. Töö edeneb suurepäraselt. Töö juures, mis tõemeel teeme, on korras mõnus jutuviis; kui ausaid sõnu kõneleme, töö hõlpsam signema siis — ütleb saksarahva luuletaja Fr. Schiller oma kellalaulus. Ka siin ehitusetöö juures on korras mõnus jutuviis. Ehitajad vahvustavad üksteist ilusa tuleviku ettekujutamisega ja nad saavad üksteisest väga hästi aru, sest on ju üks rahvas ja üks keelemurre. Aga seal — üks hakkab venekeelt rääkima, teine lätikeelt ja korraga kostavad kõik maailma keeled läbisegamini. Olgugi, et üks rahvas, aga üks ei saa enam ühest, ega teine teisest aru ja nad peavad laiali minema igaüks isekülge. Kahju, et meil originaal pilti käepärast ei ole. Huvitav oleks olnud jälgida, kas seal vahest sauesegaja ei viska kivitegijale vedela sauega vastu silmi ja maapigi kandja oma potiga müürissepale vastu pead. Kuid käesoleva ajaga rööbasjoni tõmmatas võime peaaegu kindlasti oletada, et sellesarnast seal on sündinud.

Jah — muinasaja mõttetarga pilt riigi asutamisest on otse üllatavalt tabav veel käesoleva aja kohta, olgugi, et palju aasta tuhandeid on möödunud. Veel tänapäeval võime tähelepanna, kuidas rahvaste keeled riigi ehituse juures lahku lähevad ja kuidas riigitegelased üksteist poriga pilluyad ja määrivad. Seda nähtust muinasajaga võrreldes, jääb väga masendav mulje. See tähendab, et meie paljude aastatuhandete jooksul ei ole põrmugi edenenud, vaid oma ühiselu (riigi) korraldamises oleme niisama targad kui muinasaja inimene, ja meie oleme nii väga uhked oma kõrge kultuuri üle. Kultuur on teinud praeguse aja inimese elatamise abinõude poolest küll võrratult rikkamaks kui seda oli muinasaja inimene, kuid inimese himusid ei ole ta jõudnud taltsutada. Inimese himud kasvasid ühes kul-

tuuriga. Milmääräl inimene aja jooksul rikkamaks sai, selmääräl kasvas tema maitsmise himu ja sellepärast on majandusline kriis inimese alatine kaaslane olnud.

Muinasaja inimene asutas riigi, et see tema kriisid pidi lahendama, ilma et inimesel tarvis oleks olnud ennast objeldada. Riik on ka alati katsunud inimesest temale pandud lootusi täita; on ju riiki juhtimas alati rahva targemad politika mehed ja osavamad diplomaadid. Aga need osavad diplomaadid ja politika mehed ei mõistnud oma rahva majanduslist kriisi sugugi paremini lahendada kui Kain. Kain kippus väljal oma venna peale ja lõi ta surnuks. Riik tegi niisama. Kui rahvas majanduslist kriisi hakkas põdema, siis juhtis valitsus ta mõne nõrgema naabrirahva vastu sõdima. Allaheidetud rahva varandus rööviti ära ja tema ise tehti pärisorjaks. Ja, nõnda ei tehtud mitte üksi muinasajal, vaid seda tehakse veel praegusel ajal niisama. Kultuur ei ole jõudnud sõdasid lõpetada. Katsutakse ju küll ilma sõjata läbisaada, aga see ei lähe kuidagi korda. Kultuuriga ühes on kasvanud ka diplomaatia kunst. Praeguse aja diplomaadid püüavad, et sõda ära hoida, kavalate lepingute läbi mõnda nõrgemat, ehk rumalamat rahvast oma rahva mõju aluseks ehk, lihtsalt ütelda, söödaks nõutada. «Kus raisk maas, sinna koguvad kaarnad.» Saak meelitab teisi tahtjaid ligi ja varsti on sõda lahti. Sõda kestab, kuni üks sõdijatest alla jäänud ja võitjale sõjakahjusid hakkab tasuma. Välispidiselt näitab siin asi hoopis teistsugune olema kui muinasajal, kuid sisult on ta seesama. Kui nüüd võidetud rahvas veel küllalt elujõuline ja väljastpoolt juhtub abi saama, siis on sõda jälle varsti lahti. Nõnda keerleb inimsugu kui nõiaringis: sõda, mäss, revolutsioon — ja jälle otsast peale.

Kristus ütleb: kes mõõga võtab, saab mõõga läbi hukka. Rahvas on ka oma järeldused teinud ja ütleb: veri ihkab vere hinda. Paljud rahvad on sõdade ja mässude läbi sootumaks otsa saanud, paljudest ainult riismed jäänud, kes teiste rahvastega ühtesulades oma nime kaotanud.

Viimasel ajal on politikamehed arusaanud, et sõda ei ole naljaasi, et sõja läbi võib rahvas hõlpsasti hukka saada ja teevad nüüd juttu mitmesuguste liitude asutamisest. Aga kas jõuab ükski liit, olgu kuitahes kõlava nimeline, inimest tema himudest vabastada? Vist mitte ükski liit! Liit jääb liiduks, kuni ta omal ajal laguneb.

Salaku inimene iseennast ära, s. o. võitku oma metsikud himud, siis teostuvad kõik liidud iseenesest ilma kaua kauplemata. **Teist teed siin ei ole!**

Ainult iseene ärasalgamine kaotab meie poliitilised ja majanduslised kriisid. Ainult iseene ärasalgamine toob meile rahu ja õnnepõlve maa peale. Iseene ärasalgamist õpetab meile kõige täielikumalt Jumal — inimene — Kristus — õiguseriigi kuningas.

*Elumured sind muljuvad,
elualud sind vaevavad,
eluhädad ei ole head,
aga kõike sa kandma pead!*

*Tülpinult tuled sa päevatöölt
tööle lisa veel laenad öölt;
kuidas sa oma elu ka sead,
ikka ja ikka veel murrad pead!*

*Väsinud oled . . . vähe on head . . .
vähe on rõõmu! Nii usud ja tead.
Aga mispära on kadund kõik hea?
Võimalik, et sa seda ei tea!*

*Päike sul puudub ja kõrgem siht,
sellepära on väsinud su piht.
Päike sul puudub ja puudub usk,
sellepära sul osaks on tusk!*

*Üksinda maised mured sul ees,
taevas puudub sul südame sees!
Anna taevale ruumi seal ka,
rõõmupäike lööb särama!*

*Päike, mis tõusis kord Pellemast, hülgab veel
praegu ülevast: jagab õnne ja jagab head, silitab sinu
ja minu pead!*

853 (22.12.33)

1.05

Hind 35 senti.